

Od svakodnevice do baštine: istraživanje procesa stvaranja baštine na primjeru etnografskih zbirki u Varešu, BiH

Horvat, Ines

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:729083>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za etnologiju i antropologiju
Diplomski sveučilišni studij Etnologije i antropologije (dvopredmetni)

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za etnologiju i antropologiju

Diplomski sveučilišni studij Etnologije i antropologije (dvopredmetni)

**Od svakodnevice do baštine: istraživanje procesa stvaranja
baštine na primjeru etnografskih zbirki Vareša, BiH**

Diplomski rad

Studentica:

Ines Horvat

Mentor:

Doc. dr. sc. Mario Katić

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ines Horvat**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Od svakodnevice do baštine: istraživanje procesa stvaranja baštine na primjeru etnografskih zbirki Vareša, BiH** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 29. svibnja, 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. METODOLOGIJA.....	5
3. MATERIJALNA KULTURA	9
3.1. Od kabineta zanimljivosti do etnografskih zbirki.....	11
3.2. Afekti i materijalna kultura.....	16
4. ETNOGRAFSKE ZBIRKE U VAREŠU	19
4.1. Privatna zbirka Mladena "Grge" Franjića.....	20
4.2. Etno muzej "Forum žena" u Pogaru.....	21
4.3. Etno soba u Pržićima	22
4.4. Etno kuća u Borovici.....	23
4.5. "Izvorno vareško" u Varešu	24
4.6. Etno muzej u Vijaci.....	25
4.7. Etnografske zbirke: dvije strane iste medalje	26
5. MATERIJALNA BAŠTINA VAREŠA.....	28
5.1. Baština seoske izrade.....	28
5.2. Industrijska baština	32
6. ŠTO JE PREDMET BEZ NARATIVA?	36
7. OD SVAKODNEVICE DO BAŠTINE	44
8. ZAKLJUČAK.....	48
9. LITERATURA	50
10. ELEKTRONSKI IZVORI.....	52
11. PRILOZI.....	53

Od svakodnevice do baštine: istraživanje procesa stvaranja baštine na primjeru etnografskih zbirki u Varešu, BiH

Sažetak

Ideja ovoga rada je bila prikazati i problematizirati razvoj svakodnevnog predmeta u kulturnu baštinu na temelju primjera etnografskih zbirki u Varešu, u Bosni i Hercegovini. Pozivajući se na elemente teorija afektivnih obrata tekst ukazuje na važnost materijalne kulture za pojedinca i zajednicu. Istraživanjem se pokazalo kako vareške zbirke imaju značaj utoliko što okupljaju uspomene na neka sretnija vremena – ona prije rata. Kako bi se shvatila kulturna vrijednost predmeta, materijalnost izložka jednako je važna koliko i njihovi narativi. Rad ukazuje na važnost oba aspekta materijalne kulture koji zajedno progovaraju o suživotu ruralnog i urbanog dijela Vareša što je ključan dio njegovog identiteta. Na temelju značaja materijalne kulture za Varešane rad predlaže odgovore na koji način svakodnevni predmet može postati kulturna baština.

Ključne riječi: Vareš, etnografske zbirke, materijalna kultura, afekti, narativi, kulturna baština

From everyday life to heritage: Ethnographic collections in Vareš, Bosnia and Herzegovina

Abstract

The idea of this thesis was to show and problematize the development of everyday object into a cultural heritage through the example of ethnographic collections in Vareš, Bosnia and Herzegovina. Referring to elements of the theories of affective turn, text indicates the importance of material culture for the individual and the society. This research shows that ethnographic collections in Vareš are valuable since they gather memories of happier times – before the war. To understand the cultural significance of objects, their tangibility is as important as their narratives are. The thesis points out to the importance of both aspects of material culture that combined together speak about the coexistence of rural and urban parts of Vareš that create its identity. Based on the meaning of material culture for people of Vareš I offer suggestions on how an everyday object can become cultural heritage.

Key words: Vareš, ethnographic collections, material culture, affects, narratives, cultural heritage

1. UVOD

Vareš se nalazi u srednjoj Bosni i Hercegovini i ondje smo se kao grupa od šest studenata zadarskog sveučilišta, pod mentorstvom profesora Maria Katića, uputili 2015. godine sa svrhom provedbe etnografskog istraživanja.¹ Smješten je u kanjonu rijeke Stavnje, okružen šumom te planinama Perunom i Zvijezdom (pogledati slikovni prilog 1). Tijekom boravka na terenu imala sam priliku posjetiti samo neka od naselja koja pripadaju općini: Vareš, Stricu, Zaruđe, Pogar, Pržiće, Borovicu i Vijaku. U Varešu je moguće pronaći nekoliko kafića i dućana, dva ili tri restorana, od kojih se jedan nalazi izvan centra, klub umirovljenika, knjižnicu, crkvu, i džamiju. Prolazeći ulicama grada uočit će se mješavina urbanog i ruralnog stila gradnje; zgrade karakteristične za vrijeme socijalizma te kamene ili drvene kuće starijih vremena, a sve to okruženo zelenilom prirode.

Slikovni prilog 1. Pogled na Vareš (Izvor: Ines Horvat)

Kontrast idiličnom dojmu okoline stvara napuštena vareška željezara na ulasku u grad, koja u došljaku stvara iznenađan osjećaj nelagode (pogledati slikovni prilog 2). Vareški kraj obiluje rudama, pa je njihova prerada činila velik dio vareškog gospodarstva. Rude su se prerađivale u vareškim majdanima gdje su kovači kovali željezo uz pomoć hidrauličkog

¹ Više riječi o terenskom istraživanju biti će u drugom poglavlju ovoga rada pod naslovom „Metodologija“.

pogona². S dolaskom Austro-Ugarske 1890. godine gradi se vareška željezara³, a Vareš se smatra važnim rudarskim središtem Bosne i Hercegovine. Prijeratni Vareš se kroz priče sugovornika romantizirano opisuje kao mjesto puno života s dovoljno posla za sve. Autobusi prepuni ljudi neprestano su cirkulirali Varešom odvozeći radnike s posla ili na posao, a djecu u škole. Zabave, točnije igranke su se odvijale svake subote, a mnogi se rado prisjećaju onih u prostoru Doma zdravlja u Pržićima Blagostanje i živost Vareša traju sve do početka rata 1990. godine kada Vareš biva devastiran, velik broj stanovništva iseljen, a industrija nepovratno ugašena. Kao takav, nije imao gospodarsku budućnost pa se malo izbjeglog stanovništva vratilo i on postaje opustošenim i zaboravljenim. Prema popisu stanovništva 2013. godine u Varešu živi nešto manje od 9.000 stanovnika, dok je prije rata ta brojka iznosila 22.000. Tada su većinsko stanovništvo činili su Hrvati, zatim Bošnjaci te Srbi, no prema podacima iz 2013. godine najviše je Bošnjaka, a time i stanovništva islamske vjeroispovijesti. Slike živog Vareša prepunog stanovništva prije rata i onog pustog poslijeratnog, pratile su nas u mnogim razgovorima sa sugovornicima, a priče o pomanjkanju mladih ljudi i djece smo slušali svakodnevno. Rat je bio taj koji je bitno utjecao na kasnije formiranje etnografskih zbirki i potaknuo želju i potrebu za (prvenstveno fizičkim) očuvanjem materijalne baštine Vareša. Kako se zbirke nalaze u privatnom ili vlasništvu udruga koje imaju minimalnu ili nikakvu potporu vlasti njihova zaštita ostaje neformalna, a prvi korak ka takvom razvoju bilo je inventariziranje zbirki na naš poticaj.

Po dolasku u Vareš, prvo smo se upoznali s domaćinima Tonijem Petkovićem i njegovim sinom Romanom koji su nas upoznali s krajem, ljudima i svakodnevicom Vareša. Smješteni smo u selu Strica koje je udaljeno desetak minuta vožnje od grada i u neposrednoj blizini sela Zaruđe. Na makadamsku cestu, dalje od smještaja se nastavlja utabani puteljak kroz šumu. Prolazak tim putem bi poticao istovremenu relaksaciju i osjećaj strahopoštovanja. Okruženi smo visokim stablima, tlo je prekriveno mahovinom, jedini zvukovi su šum lišća i povremeni cvrkuti ptica. Put prema dolje vodio je do ribnjaka „Sirena“ u kojem smo se često okupljali u popodnevnim satima po završetku razgovora sa sugovornicima. Prvi razgovori neke od nas potiču na promjenu prvotnih tema i ostatak tjedna postaje posvećen upoznavanju s krajem i traganju za novim, relevantnijim temama. Prvo smo posjetili obitelj Franjić u Zaruđu –

² Radi se o vareškim kovačnicama u kojima se taljeno željezo oblikuje čekićem koji je pogonjen snagom vode.

³ Nakon izgradnje željezare u Varešu i razvoja industrije broj majdana opada, no danas se kulturna važnost ovog gotovo zaboravljenog zanata počinje sve više prepoznavati. O kovačkom zanatu vareških majdana, kao o nematerijalnoj kulturnoj baštini više piše Matija Dronjić.

Slikovni prilog 2. Napuštena vareška tvornica (Izvor: Tina Jerlin - Dizdar)

gospođu Ljerku i njezinog supruga Mladena koji nam ponosno prezentira svoju kolekciju predmeta korištenu u Varešu prije rata. Najviše se posvetio metalnim predmetima karakterističnim za industrijsko naslijeđe ovoga prostora. Sljedeći dan posjetili smo selo Pogar, gdje sam imala priliku razgovarati s nekoliko žena iz udruge Forum žena, koje su se prije petnaestak godina odlučile aktivirati u okupljanju materijalnih ostataka prijeratnog Vareša u „Etno muzej“. Već sada postaje jasno da ti predmeti nose određeni značaj za zajednicu, daju smisao pojedincima ili udrugama. Javlja se prva ideja da bi to područje vrijedilo istraživati. U selu Pržići također postoji etnografska zbirka, gdje nam Jasna Mirčić pokazuje prostor koji su članovi zajednice uredili u Etno sobu i to u prizemlju zgrade Doma zdravlja u kojem su prije rata često održavane ranije spomenute igranke. Svojevrsan muzej nalazi se i u centru grada, a članovi udruge „Izvorno vareško“ i danas se trude očuvati stare zanate od zaborava. Zbirke smo susreli i pri posjeti Borovici i Vijaci, a još je mnogo privatnih zbirki koje nismo imali prilike ili vremena obići. Važnost zbirki i predmeta koji se u njima čuvaju postaje evidentna. Ideja je bila pomoći zajednici u sistematiziranju tih zbirki inventariziranjem predmeta, te kroz upoznavanje predmeta upoznati i samu zajednicu. Predsjednici udruga i vlasnici zbirki uložili su veliki trud da bi ih doveli u trenutno stanje, neki su prostore dobili lakše, neki se godinama mučili tražeći adekvatna mjesta za to vareško naslijeđe, ali svi o tim predmetima govore s ponosom i željom da ih netko prepozna kao

vrijedne. Iako sam bila svjesna da će bavljenje zbirkama značiti suhoparniji i usamljeniji posao od onoga na što sam se isprva pripremila, znala sam da ti ljudi dugo čekaju da priča o tim zbirkama bude ispričana. Osjetila sam da je na meni da to učinim.

Rad će se prvenstveno baviti materijalnom kulturom, odnosno materijalnim prežicima ratnih razaranja devedesetih godina 20. stoljeća koju su Varešani sakupili i izložili u etnografskim zbirkama. U fokusu istraživanja bilo je hrvatsko stanovništvo Vareša, odnosno one etnografske zbirke i predmeti koji se nalaze u većinski hrvatskim selima ili naseljima. Sa svakim novim dolaskom u Vareš izvirale su nova pitanja vezana uz temu materijalne baštine. Nemoguće je izostaviti etnografske zbirke iz rasprave o materijalnoj kulturi pa će tekst tako obraditi temu njihova nastanka i djelovanja etnografskih zbirki te na njihov značaj za pojedinca i zajednicu danas. Osvrćući se na elemente teorija afektivnog obrata raspraviti ću zašto su narativi važni za shvaćanje kulturne vrijednosti izložaka, a koji se često zanemaruju naspram opipljive kulture. Kako rat devedesetih godina 20. stoljeća obuhvaća gotovo sve sfere društvenog života može se pretpostaviti da je imao utjecaja i na značaj materijalne kulture. Konačno, cilj rada je opisati proces transformacije svakodnevnog predmeta u kulturnu baštinu Vareša, te analizirajući ju razumjeti što to čini identitet Vareša⁴. Rad kao takav, otvara vrata za propitivanje definicija vezanih uz kulturnu baštinu te ostavlja prostora za dalje istraživanje i rasprave o praksama izlaganja materijalne kulture na prostoru Vareša.

⁴ Važno je istaknuti da se istraživanje temeljilo na razgovorima s Hrvatima u Varešu te posjetu većinski hrvatskih vareških sela i njihovih zbirki. Kada je riječ o „identitetu Vareša“ potrebno je istaknuti kako se rad fokusirao prvenstveno na hrvatsku etničku skupinu na području Vareša, te da zbog takvog fokusa ne možemo zaključivati o identitetu svih etničkih skupina toga kraja.

2. METODOLOGIJA

U lipnju 2015. godine smo se kao grupa od šestoro studenata pod mentorstvom profesora Maria Katića uputili u Vareš. Terensko istraživanje trajalo je po tjedan dana nekoliko godina, a do 2018. godine ja sam posjetila Vareš šest puta. Odlasku na teren prethodilo je čitanje još neobjavljenog rukopisa Mije Žuljića⁵ s početka 20. stoljeća. Kroz njegov rad smo imali priliku izgraditi prvu sliku o Varešu i na temelju teksta smo odabrali prve teme. Nakon nekoliko dana u Varešu otvorila su se nova i suvremenija područja za istraživanje. Tako sam prilikom posjeta vareških sela i grada 2015. godine saznala da mnogi njegovi stanovnici čuvaju materijalne uspomene na vrijeme prije rata koje su sakupili i izložili u javnim ili privatnim zbirkama. Sugovornici su nas s ponosom provodili kroz svoje zbirke pokazujući što su sve očuvali te izražavali želju da se njihov trud primijeti i da se zbirke priznaju kao mjesta vrijedna zajednici, svojevrsni muzeji, mjesta okupljanja ili pokušaji čuvanja „tradicije“ – kako bi to oni često isticali. Razgledavanjem zbirke javljaju se ideje o njihovoj inventarizaciji i mogućnosti okupljanja predmeta iz svih zbirki u jedan muzej. Tako se počinje formirati ideja za bavljenje transformacijom nekoć svakodnevno korištenih objekata u kulturnu baštinu, a kroz koju ću pokušati otkriti što predmeti i zbirke znače zajednici te što se iz njih može iščitati o hrvatskom identitetu Vareša. S obzirom na varešku etničku sliku važno je istaknuti kako je u fokusu istraživanja bilo hrvatsko vareško stanovništvo, odnosno zbirke i predmeti koji se nalaze u hrvatskim vareškim selima ili naseljima.

Kada je riječ o tehnikama koristila sam se polustrukturiranim intervjuima sastavljenih od četrnaest pitanja čiji raspored je bio fleksibilan ovisno o dinamici razgovora i među kojima je ostavljeno prostora za potpitanja (Potkonjak, 2014). Prve razgovore vezane uz ovu temu sam vodila s vlasnicima ili voditeljima zbirki, a pitanja su se ticala konteksta u kojima su predmeti prikupljeni i u kojima su zbirke nastale. Koristila sam se i metodom promatranja sa sudjelovanjem obzirom da se značajne pojave ne mogu uvijek obuhvatiti samo razgovorom već se nastoji postići "dubinska bliskost" pozicioniranjem sebe u okolnosti koje su nam

⁵ Mijo Žuljić je rođen u Varešu 1875. godine. Po struci je lingvist i povjesničar. Vođen uputama Antuna Radića, utemeljitelja hrvatske etnologije, piše etnografiju o Varešu i životima Varešana. Više od šesto stranica teksta je posvetio detaljnom opisivanju vareškog krajolika, običaja vezanih uz blagdane, ženidbu, porod, smrt, vjerovanja, opisivanju kuća, ljudi, jezika, tvornice i ostalih dijelova vareške svakodnevice. Njegovo se, za sada neobjavljeno, djelo u obliku rukopisa danas čuva u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

nepoznate, a u kojima sudjelujemo i koje pokušavamo shvatiti (Goffman, 2001, prema Potkonjak, 2014). Ideja je bila da mi u tome pomogne inventarizacija zbirke koju sam započela druge godine u Varešu. Tako je inventarizacija također postala tehnikom za dobivanje podataka o materijalnoj kulturi. Ona je obuhvaćala provođenje vremena u zbirci, fotografiranje, označavanje i mjerenje predmeta te ispunjavanje općih podataka o svakom predmetu prema riječima mojih sugovornika. Inventarne kartice koje su služile u inventarizaciji vareških zbirki kreirane su prema knjižici „Upute za čuvanje etnografskih zbirki“ (2004) Zvezdane Antoš i Ane Mlinar, te prilagođene vareškim zbirkama. Kartica je obuhvaćala fotografiju, inventarni broj, književni i lokalni naziv, mjesto i vrijeme nastanka te autorstvo, podatci o vlasniku i način nabave predmeta, opis predmeta gdje su se potkategorije odnosile na materijal, svrhu, dimenzije i procjenu stanja predmeta, kategorija posvećena napomenama i podatci o osobi koja je obavila upis predmeta u inventarnu karticu. Kroz upoznavanje zbirke stekla bih bolji uvid u kontekst u kojima su predmeti upotrebljavani, a time i u svakodnevicu njihovih vlasnika. Posljedično, s popisivanjem predmeta razgovori postaju više strukturirani utoliko što pitanja postaju ograničena na popunjavanje inventarnih tablica, što znači da ima vrlo malo prostora za potpitanja. Fokus postaju podatci o vlasništvu i nabavi predmeta, upotrebi, dimenzijama i njihovom općem stanju. Metoda dubinskog intervjua s kojom bih se mogla približiti interpretacijama i značenjima koja moji sugovornici daju (Blaikie, 2000) izloženim predmetima bila je gotovo nedostižna. Pitanja o emocionalnoj povezanosti ljudi s materijalnim ostacima njihovih prošlosti, prisjećanja anegdota i nostalgija za prošlim vremenima su zamijenjena kratkim napomenama o „muzejskim izlošcima“, a rad na terenu za mene je počeo biti ispunjen frustracijama, nezadovoljstvom i preispitivanjima koje sam prvotno planirala izostaviti iz rada. Opis takvog iskustva naziva se "trop", a radi se o „literarno realističkom načinu oblikovanja iskustva koji pokazuje kako je iskustvo koje donosimo s terena osobno i locirano u osobu etnologa, kako je etnografsko istraživanje zapravo proces kojeg etnolog prati u njegovom nastajanju...“ (Kondo, 1990, prema Potkonjak, 2014: 68). Posljednjih godina u Varešu shvatila sam da je uključivanje takvoga iskustva nužno jer su intervjui, neslužbeni razgovori inventarizacija, zajedno s vlastitim iskustvom na terenu, osjećajima i stanjem uma utjecali na moj pristup temi.

Kod mnogih etnologa problem se javlja pri ulasku u teren, dolazak u nepoznato, upoznavanje kulture koja se možda uvelike razlikuje od njihove ili poteškoće u dopiranju do sugovornika. Ja sam se osjetila dobrodošlom u zajednici, činila mi se relativno bliskom i nisam imala osjećaj udaljenosti od doma ili otuđenosti od strane mojih sugovornika. Upravo suprotno, promatrali su me kao stručnjakinju, izražavali zahvalnost zbog toga što se bavim

nečim što je njima toliko značajno, a neki od njih prihvatili i kao dio svoje obitelji. Prvi razgovori s vlasnicima zbirke bili su vrstom uvodnih razgovora, vođenja kroz zbirke i opisi njihovih nastajanja. Često su bili sažeti i fokusirani na širinu umjesto dubinu prilikom čega su sugovornici ciljali na to da pokažu što više predmeta uz kratke napomene o njihovoj svrsi, umjesto koncentracije na pojedinačne predmete, pričanje anegdota ili izražavanja emocionalne povezanosti s njima, što sam, pogreškom, očekivala. Steinar Kvale i Svend Brinkmann navode nekoliko važnih uputa za vođenje intervjua: "Slušajte - ne govorite! Ne prekidajte sugovornika. Pustite da vaša šutnja odredi potencijalni smjer ili nastavak intervjua. Ne ulazite u spor sa sugovornikom. Obratite pažnju na ono što je kazano, što se izbjegava reći i što se ne može izreći bez vaše pomoći" (Kvale i Brinkmann, 2000, prema Potkonjak, 2014: 75). Tijekom preslušavanja snimaka s razgovora postala sam svjesna svojih grešaka koje su svakako bile rezultat manjka iskustva. Nadala sam se da ću sljedećih godina imati priliku ispraviti ih i pravim pitanjima otkriti dublju povezanost s materijalnom kulturom. Ipak, preuzimanje inventarizacije kao tehnike za dobivanje informacija o materijalnoj kulturi se suprotstavilo mome naumu. Inventarizacija je, kako sam tada osjećala, remetila metodološki smjer koji sam zauzela, fokus s ciljane teme stavila na katalogiziranje zbirke i izazvala u meni osjećaj usamljenosti obzirom da sam većinu dana provodila sama u zbirnama. Nasuprot toga, popisivanje predmeta moje je sugovornike veselilo na način na koji ja to tada nisam mogla shvatiti. Vlasnici ili voditelji zbirki su svake godine čekali da održim obećanje i vratim se kod njih, a želje su izražavali i ostali Varešani koji su posjedovali manje kolekcije predmeta i koje nismo stigli posjetiti. Činilo mi se kao da su mnogi čuli za studenticu iz Zadra koja će ponovno dati smisao zaboravljenim „starinama“. Inventarizacija zbirki je postala prioritetom mojih posjeta Varešu, a tema kojom sam se htjela baviti polako je nestajala s horizonta. Prilikom jednog susreta s našim domaćinom Tonijem Petkovićem rekao mi je sljedeće: „Ines, cijeli Vareš računa na tebe“. Ta izjava je u meni potaknula nekoliko emocija; osjetila sam ponos jer sam znala da radim nešto što je bitno zajednici, osjećala sam se važno jer me ti ljudi promatraju kao stručnjakinju (za koju sam znala da nisam), što polažu nade u mene da dam život nečemu što je zaboravljeno, ali najviše sam osjećala pritisak da navedeno obavim na barem djelomično hvalevrijedan način te sram jer mi inventariziranje zbirke i predmeti izloženi u njima ne donose zadovoljstvo i sreću kakvu donose mojim sugovornicima. Sistematiziranje zbirki bio je način da ostavimo određeni udio u zajednici, pokažemo zahvalnost za pruženo znanje i dokažemo da njihova želja da sačuvaju ono što često nazivaju svojom tradicijom nije bila uzaludna. Iz tog razloga odlučila sam staviti temu svoga rada u drugi plan, prihvatiti da interesi zajednice trenutno moraju biti važniji i vjerovati da će nakon

toga ostati vremena za ponavljanje intervjua. Inventarizaciju u Pržićima sam započela, a sljedećih godina ju je završila grupa mlađih kolegica, dok sam zbirku u Pogaru dovršila uz pomoć kolegice Adriane Pojatine. Osim ranije navedenih pitanja koja su se javila za vrijeme prvog posjeta terenu, zbog ovakvih misli izazvanih popisom predmeta, pitam se kakvu ulogu inventarizacija ima u čuvanju kulture neke zajednice i stvaranju takozvane kulturne baštine.

Nekoliko je trenutaka na terenu igralo važnu ulogu u oblikovanju ovoga rada i mojega „mirenja“ s temom, a koje je započelo 2017. godine: Prvi je bio upoznavanje Rude Šimičevića o čemu ću više pisati u šestom poglavlju, te trenutak u kojemu je profesor Katić moj pristup temi jednom prilikom opisao kao romantičan. Iako taj komentar nije bio namijenjen kao kritika natjerala me da razmislim o tome koliko zbirke u Varešu zapravo jesu romantične i je li to način na koji ih želim prikazati. Moje vrijeme u zbirkama bilo je prožeto vlastitim traganjem za romantičnim pričama, ali i frustracijama u nedostatku istih. Zapravo zbirke, osim nekih predmeta, tada nisam smatrala romantičnima i bilo bi nepravедno i neiskreno takvima ih prikazati. U želji da budem „nevini antropolog“⁶ bila bih i neiskrena, a to nije ono što želim biti. Nakon toga sam shvatila koliko je nužno uvrstiti vlastito iskustvo boravka u zbirkama, vlastito viđenje predmeta, frustracije i česta nezadovoljstva u svoj rad, koliko i ostala ugodna iskustva. "Uostalom, svjesno izbjegavanje govora o vlastitim interesima i uronjenosti u život ili pak distanciranosti od života o kome etnolog piše, može... rezultirati samo sterilnim, nezanimljivim, u krajnjoj liniji irelevantnim tekstovima" (Povrzanović, 1992, prema, Škrbić Alempijević et. al., 2016: 89). Zbog toga je bilo važno koristiti autobiografske elemente u pisanju i ne zanemarivati refleksiju. Kako Nevena Škrbić Alempijević i ostali (2016) navode, autorefleksivnost i osobno iskustvo autora se u postmodernom dobu u antropologiji cijene, za razliku njegovog skrivanja i nijekanja u prošlosti. Iz takvih okolnosti odlučila sam u radu koristiti autorefleksiju, gdje iako ne pišem o vlastitoj zajednici koristim vlastita iskustva, nasuprot pukom prepričavanju onoga što mi je o rečeno ili pretjeranim romantiziranjem svoje teme. Prema Škrbić Alempijević i ostalima (2016), etnografsko pismo treba sadržavati autoetnografske elemente, ali to ne znači da se isključuje potreba za kritičkim propitivanjem epistemoloških, etičkih i metodoloških pitanja u (takvom) istraživačkom procesu i pisanju, što je bio slučaj prilikom istraživanja i pisanja rada.

⁶ „The Innocent Anthropologist: Notes from a Mud Hut“ djelo je Nigela Barleya objavljeno 1983. godine u kojem autor kroz svoje zgrade istraživanja u Africi pokazuje kako se terenski rad u praksi razlikuje od onoga u teoriji, a čiji me naziv – „Nevini antropolog“ – posljednjih godina u Varešu potaknuo na razmišljanje o vlastitom radu na terenu i pristupu temi.

3. MATERIJALNA KULTURA

Interes za ovu temu potaknulo je promišljanje o načinu na koji predmet iz svakodnevnog uporabe poprima ulogu muzejskog predmeta. Stvari kojima se svakodnevno služimo često ne prepoznamo kao značajne, one su jednostavno alati pomoću kojih obavljamo zadatke. U druge objekte pak upisujemo značenja na temelju određenih uspomena, povezujemo ih uz određene emocije ili u nama izazivaju afekte. Objekti se nerijetko čuvaju čak i kada prestanu biti u upotrebi, a osim prizivanja emocija i afekata na osobnoj razini mogu dobiti značaj za čitavu zajednicu. Kada je riječ o takvim predmetima često se susrećemo s terminima poput (materijalne) kulture, (kulturne) baštine i konceptima poput tradicije, autentičnosti i izvornosti. Te pojmove sam i sama često koristila u svakodnevnim razgovorima, na terenu ili van njega, a na njih su se često oslanjali i sami sugovornici. Kada bismo bolje razmislili o istima, shvatili bismo da, iako se njima služimo nismo potpuno sigurni u njihovo značenje. Problem se javlja kada shvatimo da brojni autori i sami ističu nesigurnost definicija tih pojmova. Da bismo razmotrili proces postanka kulturne baštine od svakodnevnog predmeta valja se posvetiti otpetljavanju petlje svih navedenih pojmova kako bismo njima pravilno baratali, nakon čega će biti lakše razumjeti ostatak rada.

Termin koji se najčešće nalazio u vokabularu mojih sugovornika kada je bilo govora o njihovom razlogu za čuvanje predmeta bio je „tradicija“. Razlikuje se od običaja koji dopušta inovativnost i od rutine utoliko što funkcije tradicije nisu tehničke već ideološke. Često ih određuje starost, nepromjenjivost i ponavljanje kojima se usađuju vrijednosti ili pravila ponašanja, iako se u praksi često pokazalo da one mogu biti suvremene, promjenjive i namjerno izmišljene (Hobsbawm, 2011). Kod sugovornika se ipak čini da se kroz termin najviše implicira povezanost s prošlošću te (najčešće nematerijalno) naslijeđe svojih predaka, i u tom kontekstu ću se služiti pojmom prilikom pisanja rada.

Nadalje, Susan Pearce (2003) objašnjava kako se pojmovi objekt, stvar, primjerak, artefakt i dobro svi odnose na izdvojeni fizički svijet kojemu se pridaje kulturna vrijednost, no u užem smislu se mogu razlikovati. Stvar se odnosi na fizički predmet ili ideju, dok objekt nosi slično značenje utoliko što ističe svoju materijalnost, ali se veže i uz građevinsku radnju ili ono što postoji neovisno o svijesti. Artefakt se odnosi na umjetnu tvorevinu, ono što je nastalo ljudskom intervencijom i čiji izgled se duguje čovjeku, a ne prirodi⁷. „Dobro“ je ekonomski termin koji se odnosi na materijalni predmet, ali uz sebe veže konotacije posjedovanja određene tržišne vrijednosti. Prema tim značenjima najprimjerenijima se u

⁷ Definicije pojmova preuzete su s Hrvatsko jezičnog portala

kontekstu ovoga rada čine termini: objekt, predmet, primjerak ili izložak kada je riječ o sakupljenim i izloženim predmetima određene kulturne vrijednosti u etnografskim zbirka u Varešu.

Osim navedenih, ključan termin kojemu se treba posvetiti jest „baština“. On dolazi od staroslavenske riječi *baća* što znači brat ili otac, a prema hrvatskom jezičnom portalu odnosi se na naslijeđeno imanje ili ukupnost (sačuvanih i njegovanih) kulturnih dobara iz prošlosti. U mnogim radovima baština zamjenjuje koncept kulturne baštine, no oni se razlikuju u tome što se baština odnosi na nasljeđe dok se kulturnoj baštini pridaje potreba za očuvanjem. Dakle, od kraja 20. stoljeća naziv baština se rabi za nasljeđe od prošlih generacija (uključuje kulturnu i prirodnu baštinu), koje je iz određenih razloga potrebno očuvati (Hrovatin, 2012). Prema UNESCO-u baština je „nasljeđe koje primamo iz prošlosti, koje doživljavamo u sadašnjosti i koje ćemo prenijeti na buduće generacije“⁸. Konvencijom iz 1972. godine određena mjesta su prepoznata kao mjesta od iznimne univerzalne vrijednosti za čovječanstvo, a kasnijih godina fokus se s materijalnog širi i na područje nematerijalne kulture. Mirela Hrovatin razlikuje baštinu od kulturnog dobra u tome što je dobro „izdvojeni segment kulturne ili prirodne baštine koji se čuva, obnavlja, upisuje na razne liste i stoga mora biti definiran, odnosno sveden na jednu od mogućih kategorija predviđenih propisima“ (2012: 24)⁹. Lidija Nikočević (2012) u pojmu „baština“ prepoznaje mnoge probleme. Taj termin podrazumijeva stabilnost, nepromjenjivost te prepoznavanje i imenovanje baštine od strane osoba s određene pozicije moći. Među antropolozima se često smatra da baština počinje onda kad kultura nestaje. Nikočević baštinu smatra meta proizvodom „koji se temelji na povijesnim fragmentima“ (2012: 7). Konačno, baština kao takva ne postoji već se stvara na način da oblikuje svojevrsan simbolički kapital. Tako kulturno nasljeđe postaje vrijednost koja se odnosi i na prošlost i na budućnost (Bendix, 2007, prema Nikočević, 2012).

Navedeni izrazi nisu se počeli pripisivati predmetima ili skupinama predmeta slučajno. Osjećaj intrinzične vrijednosti pojedinog objekta s vremenom je prerastao u prepoznavanje kulturnog značaja predmeta što je posljedično zahtijevalo kovanje navedenih termina. Značaj predmeta prepoznaje se od početaka čovječanstva jer nam omogućavaju obavljanje svakodnevnih zadataka, ali i kriju simboličku vrijednost, stoga nije iznenađujuće da postoje brojni radovi u čijem je fokusu odnos ljudi i fizičkoga svijeta. U nastavku rada biti će riječ o početcima kolekcionarstva materijalne kulture i posljedično, opisat će se nastanak i

⁸ Podatci preuzeti sa službene stranice UNESCO-a

⁹ Također, od početka 21. stoljeća termin kulturno dobro zamjenjuje pojam kulturnog spomenika.

funkcioniranje etnografski zbirki. Nadalje, poglavlje će se posvetiti subjektivnijem odnosu osoba s materijalnom kulturom, no nimalo manje bitnom za shvaćanje predmeta. Kroz elemente teorija afektivnog obrata razjasnit će se na koji način se pridaje važnost objektima i kakav značaj oni mogu imati za vlasnika ili promatrača.

3.1. Od kabineta zanimljivosti do etnografskih zbirki

Predmet mora proći određeni proces da bi ranije istaknuti termini vrijedili za njega. Ti pojmovi ne bi danas postojali da izdvajanje i okupljanje predmeta nije dobilo veće značenje od čuvanja zanimljivih predmeta na kućnim policama. Stoga će sljedeći dio teksta biti posvećen upoznavanju s razvojem etnografskih zbirki. Tematizirat će se počeci sakupljanja materijalne kulture, formiranje prvih etnografskih zbirki, te postupanja s etnografskih predmetima danas. Tu temu pratit će i razvoj antropologije i promjene u diskursu vezanom za čuvanje materijalne kulture.

U 16. i 17. stoljeću vrijednost predmeta ležala je u njihovoj neobičnosti, pa su se oni izlagali u takozvanim „kabinetima čuda i umjetnosti“ i bili su privatne kolekcije europskih aristokrata. Do 17. stoljeća se predmeti počinju polako kategorizirati prema prostoru kojemu pripadaju, no nedostaje većina bitnih podataka o njima. Termin „materijalna kultura“ se prvi puta pojavio u 19. stoljeću u engleskom jeziku u kontekstu proučavanja predmeta različitih kultura, za potrebe dokazivanja razvojnih faza čovječanstva (Buchli, 2000, prema Hrovatin, 2012). Zbog razvoja kolonijalizma razvila se i želja za spašavanjem ostataka tadašnjih „primitivnih“ kultura, a sustavi vjerovanja i običaji su se čuvali u obliku materijalne kulture koja je služila kao reprezentacija „egzotičnih“ mjesta i ljudi. Prva uloga objekta bila je dakle, da simbolizira ljude koji su je stvorili (Miller, 2003), a muzeji su postali izložbena mjesta za svijet koji nestaje. Sakupljanje, klasificiranje i proučavanje artefakata je obilježilo antropologiju toga vremena. Do 19. stoljeća, predmeti koji su se izlagali u muzejima bili su oni koji su se smatrali egzotičnima, primitivnima, a koji se sada opisuju kao starosjedilački ili autohtoni. Henrietta Lidchi tvrdi da muzeji ne bi trebali težiti objektivnim opisima ili „stvarati logičke skupove; oni generiraju reprezentacije i pripisuju vrijednost i značenja koja su u skladu s određenim perspektivama ili klasifikacijskim shemama koje su povijesno određene, odnosno ne baviti se samo objektima već trenutcima i idejama. Oni ne reflektiraju svijet kroz objekte koliko se služe njima da mobiliziraju reprezentacije prošlosti i sadašnjosti svijeta“ (1997: 160). Beverley Butler (2006) objašnjava da 1960. i 1970. godina dolazi do kritičke studije prošlosti, raste interes za tradiciju, identitet, narod i njihovo povezivanje s nostalgijom,

autentičnosti, porijeklom, vremenom i prostorom. S razvojem antropologije dolazi do odmaka od evolucionističkih i difuzionističkih perspektiva. Cijeni se izravna veza s kazivačima – putem jezika, a ne predmeta. Metode prikupljanja podataka putem snimača zvuka i kamera čine predmet manje važnim. Sa strukturalističkim i post-strukturalističkim teorijama koje postaju popularne 1960. godina naglasak je stavljen na jezik i diskurs, te se barijere subjektivnog naspram objektivnog autora ruše. Antropologija osamdesetih godina prošloga stoljeća, potaknuta strukturalizmom, sve više teži biti kritičkom znanosti pa se bavi predmetima u kontekstu ne samo onoga što reprezentiraju već i u kontekstu konstrukcije slika. Preispitivanje antropoloških termina, metodološkog pristupa, uloge subjekta i autora je često. Simbolička analiza je takoreći dodatak društvenom aspektu predmeta (Miller, 2003).

„Sakupljati znači okupljati objekte koji pripadaju određenoj kategoriji koju kolekcionar preferira... a kolekcija je ono što je okupljeno“ (Alsop, 1982: 70, prema Pearce, 2003: 157). Prema tome se može zaključiti da je okupljanje „selektivno, aktivno i dugotrajna akvizicija, posjedovanje i raspolaganje setom različitih objekata (materijalnih stvari, ideja, bivanja ili iskustava) koja doprinose i vuku izvanredna značenja iz entiteta (zbirke)“ kojega i sami čine (Belk et al. 1990:8, prema Pearce, 2003: 158). U nekome trenutku sakupljeni objekti se moraju početi smatrati zbirkom što obuhvaća namjernu selekciju ili odlaganje. Prema tome, etnografska zbirka jest „skupina od najmanje stotinjak predmeta koji su proizvedeni ili upotrebljavani u svakodnevnom životu, radu i privređivanju u ruralnoj sredini ili su vezani za obrede, običaje, vjerovanja i tome slično (Mlinar i Antoš, 2004: 5). Zbirku određuje vrijednost njezinih objekata, a ona je veća ako su artefakti dio „jedinstvene funkcionalne cjeline“ (Mlinar i Antoš, 2004: 6). Kada je vrijednost predmeta reprezentativna, odnosno kada se on cijeni zbog svojeg odnosa s drugim predmetom, idejom, ukoliko čini dio cjeline i pridaje joj se vlastiti identitet, tada se može govoriti o zbirci (Pearce, 2003). Etnografski predmeti nam svjedoče o „bogatstvu kulturne prošlosti, dio su narodnog stvaralaštva samoukih majstora koji su prenašali stečena znanja i umijeća tradicijskih tehnika“ (Mlinar i Antoš, 2004: 5). Materijalna kultura nam danas može oslikati životnu svakodnevicu poput privrede, organiziranja kućanstva, izrade rukotvorina ili ostalih djelatnosti i aktivnosti koje su danas možda napuštene (Mlinar i Antoš: 2004). Predmeti drugih ljudi su najobjektivniji podatci koje možemo od njih očekivati i dobro su polazište za težak zadatak interpretiranja kulturnog značenja (Durrans 1992: 146, prema Lidchi, 1997 :162). Sačuvani objekti su „izraz lokalne i nacionalne pripadnosti te simbol identiteta“ i tako „predstavljaju

važan segment... kulturne baštine“ (Mlinar i Antoš, 2004: 3). Upravo zbog toga potrebno je prikladno postupati s njima kako bi ih se zaštitilo.

„Zaštita predmeta koji čine kulturnu baštinu odnosi se na njihovo sakupljanje u prirodnom ambijentu... i njihovo izdvajanje u muzej ili privatnu zbirku“ te mjere koje se provode za osiguravanje adekvatnog prostora, mjere za otklanjanje posljedica oštećenja na predmetima, zaštita od propadanja, inventarizacija i bilježenje karakteristika koji su bitni za pojedine predmete (Mlinar i Antoš, godina, 11). Različitim materijalima treba pristupiti na različite načine, što također zahtjeva intervenciju stručnjaka, a bez financijske i stručne pomoći je vrlo teško održavati predmete prema muzejskim standardima. Rad na zbirci zahtijeva uključenost vlasnika zbirke i konzervatora. Dakle osobe koja pruža informacije o predmetima, jer ih on najbolje poznaje te stručna osoba koja daje smjernice za održavanje predmeta i postupanje s njima. Uz adekvatnu brigu i poduzimanje određenih akcija te zbirke mogu „postati kulturni, edukativni i turistički sadržaji“ (Mlinar i Antoš, 2004: 7). Financijska potpora vrlo je važan aspekt kada je riječ o etnografskim zbirkama, a kada se radi o velikom broju zbirki koje traže potporu kao one u Varešu vođenje i održavanje zbirke je problematično. Kada se osobe same upuste u izlaganje predmeta bez pomoći ustanova ili stručnih osoba rijetko kada imaju spreman prostor koji omogućava njihovo pravilno održavanje. Ti prostori su uglavnom improvizirani, posebice kada se radi o zbirkama u ruralnim krajevima što je vidljivo na primjeru Vareša. Zvezdana Antoš i Ana Mlinar (2004) objašnjavaju da je za dobivanje financijske potpore potrebna suradnja stručnjaka koji bi radili na mjerama očuvanja predmeta, na njihovom uključivanju u edukativni sustav, ali i širu ponudu toga kraja. Pomoć stručnjaka katkada može rezultirati i hijerarhijskim režimom zaštite, što je također problematično. Uključivanjem osoba koje imaju znanja kako voditi muzeje i štititi predmete može se zanemariti važnost uključivanja baštinika u procese zaštite. Važnost uključivanja zajednice u prakse izlaganja je opisao James Clifford u svome eseju *Museums as contact zones* (1997), gdje ističe ulogu američkih starosjedioca u načinu izlaganja svoje kulture umjesto davanja drugima da pričaju njihovu priču i prezentiraju ju javnosti putem muzeja. Peter Davis, britanski stručnjak za područje eko muzeja nudi principe za upravljanje baštinom i kulturom (Ratković, 2012). Tim principima poziva na važnost da u upravljanje bude uključena lokalna zajednica, važnost demokratskog donošenja odluka, poticanja na zajedničko upravljanje, stavljanja naglaska na proces upravljanja umjesto na sami proizvod, uključivanja volontera, stavljanja fokusa na lokalni identitet, davanja jednake važnosti materijalnom i nematerijalnom aspektu kulture. Svim tim principima nastoji se

umanjiti takozvana „*top –down*“ hijerarhijski režim zaštite baštine i potaknuti uključenost lokalne zajednice i promatranje baštine kao procesa, a ne proizvoda, predmeta koji stoji izložen na polici i čiji je „svijet“ ograničen na nepromjenjivi tekst legendi koje stoje uz muzejski izložak.

Kada je riječ o izlaganju predmeta ključna je dokumentacija koja nam daje podatke o značaju predmeta i svjedoči o njegovom postojanju u slučaju gubitka. Dokumentiraju se podatci o tome što je određeni predmet, vrijeme, autor i način njegove izrade, materijal, namjena i način korištenja, te podatci o vlasniku i načinu dolaska u zbirku. Zvezdana Antoš i Ana Mlinar (2004) iznose osnove inventariziranja etnografskih predmeta. Dakle za početak se predmetu određuje inventarni broj, književni i lokalni naziv, lokalitet, vrijeme i mjesto nastanka, mjesto uporabe, nastanka i autorstvo, način i datum nabave određenog predmeta, ime i prezime osobe koja ga je nabavila, zatim opis predmeta koji se odnosi na precizan opis za što je predmet služio, od čega je izrađen, opis tehnika, ukrasa i motiva koje karakteriziraju predmet popraćeno fotografijom predmeta. Možemo uzeti primjer inventarne kartice iz knjižice „Upute za čuvanje etnografskih zbirki“ (2004.) Mlinar i Antoš. Inventarna kartica stolca ima priloženu fotografiju, svoj inventarni broj, književno i lokalno ime, ime osobe koja je ispunila karticu ispod koje stoji datum upisa. Kao namjena upisano je da se radi o dijelu sobnog namještaja, a za „opis“ je navedeno sljedeće: „Katruga, stolac s naslonom izrađen od orahovog drva. U polukružnu sjedalicu uložene su tri noge ukrašene spiralno urezanim linijama. Naslon se sastoji od... ukrašene tehnikom...“¹⁰ Cijeli kontekst nekoga predmeta osuđen je na nekoliko redaka inventarne kartice, a prostor opisa ograničen je na ono što je svejedno vidljivo s priložene fotografije. Lidija Nikočević (2012) navodi da predmeti iz svakodnevne upotrebe ne govore mnogo ako su izloženi bez uvida u njihova nematerijalna značenja, a podatci iz inventarnih kartica jednostavno nisu dovoljni da bi se to prikazalo (pogledati slikovni prilog 3). Pitanje konteksta i značaja jest jednako bitno kao i podatci o tome kada, tko, gdje, zašto su skupljeni predmeti, tko je autor, kako se predmet koristio i slično. Henrietta Lidchi (1997) kaže da se objekti opisuju kao dokumenti iz povijesti, utjelovljenje kulturne esencije, nadmašuju promjenjivost vremena, prostora i povijesnih slučajeva. Materijalnost tih objekata donosi stabilnost i objektivnost, predstavlja stabilan svijet, a artefakti se nekada opisuju kao najčvršća veza koju muzeji imaju s prošlošću i sadašnjošću. Ovaj rad ne želi to osporiti, već ukazati na to se fokus na isključivo materijalnost može smatrati i pojednostavljivanjem kada u jednadžbu uključimo i pitanje značenja (Lidchi,

¹⁰ Citat preuzet iz slikovnog prikaza u „Upute za čuvanje etnografskih zbirki“ (Mlinar i Antoš, 2004: 14)

1997). Neovisno o kontekstu kojemu pripada predmet važna je uloga promatrača. Izloženi predmeti isprepleteni su značenjima i šalju poruke, no one su uvijek nepotpune. Promatrač je taj koji nadopunjuje praznine na vlastiti način i time kreira svoju priču o predmetu. Zbog toga se može reći da je proces promatranja selektivan, predmet reflektira osobnost onoga tko ga promatra, ali na neki način i mijenja promatrača. Ukoliko promatrač ne može prizvati opisani proces, interpretaciju, on će izgubiti interes za predmet (Pearce, 2003: 26). Samo postojanje predmeta u prostoru je gotovo besmisleno, on mora imati svrhu, a muzej bi trebao biti prostor interakcije, buđenja emocija i afekata, biti živim umjesto pasivnim prostorom po kojem su raspoređeni neživi predmeti. Susan Pearce je to vrlo lijepo sročila tvrdeći da „objekt postoji samo ako je „učinjen smislenim“ kroz nečiju reakciju s njim; ali u isto vrijeme taj netko postoji kao društveno biće samo kroz proces interakcije“ (2003: 27). Da bi se shvatilo objekte, potrebno je gledati ih ne samo kao stvari same po sebi već razmišljati o odnosima između njih (Tilley, 2003). Christopher Tilley (2003) materijalnu kulturu vidi kao medij uključen u društvene prakse. U njemu se transformiraju i pohranjuju informacije, a isto tako je i simbolički medij društvenih praksi, može se promatrati kao tekst ili vrsta diskursa. „Iako materijalnu kulturu proizvode individue, ona je uvijek društveni proizvod“ (ibid: 70). Jadran Kale (2011) navodi da je kod etnografskog muzeja važno strukovno pomagalo njegova empatijska sposobnost, te kada ga se odmakne od ranije spomenutih poredaka društvene moći dopuštamo mu da bude prostor stvaranja novih društvenih vrijednosti omogućujemo približavanje inkluzivnom i razvojnom muzeju (2011: 22). Izlaganje primjeraka na način da mogu izazvati određenu reakciju u promatraču bi mu približilo kontekst predmeta i učinilo izložbeni prostor pristupačnijim i dinamičnijim, stoga je vidljivo kako prakse izlaganja kulture mogu biti problematične ovisno o pozicijama moći. Takva propitivanja različitih sfera antropologije postaju sve popularnija s razvojem antropološke znanosti, a do kraja 20. stoljeća odvila se poprilična revizija antropološke struke i popularnima postaju obrati koji nude novo viđenje važnih koncepata antropologije. To su teorije koje se tiču jezika, poimanja prostora, emocija, afekata, ontološki obrat, a koje ponovno mijenjaju način promatranja svijeta. Mnoge se mogu primijeniti na fizički svijet i potaknuti razmišljanje o načinima na koje se materijalna kultura do sada predstavljala, a u svrhu ovoga rada kratki uvid u teorije afektivnih obrata će ponuditi još jedan način za razmišljanje o materijalnoj imovini.

INVENTARNI BROJ	82	
NAZIV: književni	Milije	
NAZIV: lokalni	Milije	
VRIJEME NASTANKA	Početak 20. st.	
MJESTO NASTANKA	Žižovci	
AUTORSTVO	majka Zdravka Malbašića (točno ime je nepoznato)	
MJESTO UPORABE	Žižovci	
PREDMET KORISTIO	majka Zdravka Malbašića (točno ime je nepoznato)	
VLASNIŠTVO I NABAVA PREDMETA u ZBIRKU: vrijeme i način	Zdravko Malbašić predmet poklonio zbirci 2012. godine	
OPIS PREDMETA: -materijal -uporaba/ svrha -opći opis (izgled), djelovi -stanje -dimenzije (u cm)	Platno (tzv. čardobaž) Korišteno kao ukras za zid Izvršno očuvano 40 x 35	
Napomena		
UPISAO/LA, DATUM	Ines Horvat, 04. 05. 2016.	

Slikovni prilog 3. Primjer inventarne kartice (Izvor: Ines Horvat)

3.2. Afekti i materijalna kultura

Materijalna kultura je usko isprepletena s našom okolinom. Njome izražavamo stil, svjesno ili nesvjesno progovaramo o statusu, šaljemo poruke o kulturi, prisjećamo se prošlosti, obavljamo rituale i ostalo. Stvari su integralni dio naših života i interakcije s drugima, pa tako u njih upisujemo različita značenja. Postoje brojni radovi koji tematiziraju simbolički značaj i povezanost materijalnosti s kulturom, a u svrhu ovoga rada osvrnut ću se na perspektivu koju nude teorije afektivnog obrata. Taj obrat stavlja veći fokus na subjektivnost i emocije te odbacuje epistemološki pristup u korist ontološkog. Odmiče se od onoga što je određeno jezikom, spoznajom, identitetima ili strukturama i skreće pažnju na tijela, njihov odnos prema objektima i njihov međusobni odnos. Također se udaljava od reprezentacije i kritičkog razmišljanja i poziva na odbacivanje zastarjelih smjerova u znanosti koji su ograničeni, hladni i elitistički te se okreće ka multidimenzionalnosti, otvorenosti i demokraciji. Ovaj rad teži potonjem, ali ujedno se bavi identitetima i kritičnosti od kojih se afektivni obrat odmiče, stoga će se samo djelomično osloniti na neke radove koje se bave afektima i analizirajući varenje zbirke istaknuti prisutne afektivne dimenzije života.

Nekolicina antropologa se bavila odnosom afekata i materijalne kulture. One koji se bave odnosom afekata i materijalne kulture zanimaju prakse i iskustva koji su povijesno određeni, prema tome objekti ne mogu biti afektivno „nabijeni“ sami po sebi, već su ključne prakse ljudi koji koriste predmete, a od kojih kao etnolozi naposljetku i saznajemo kako ih

shvaćaju (Jansen, 2013, prema Frykman et. al., 2016). Za Stefa Jansena (2016), afekti su odvojeni od emocija koje je lakše definirati i koje su uvijek usmjerene na objekt. Afekti neverbalno prenose poruke i utječu na promjene tijela ili atmosfere, povezani su s iskustvom napetosti i može ih se samo iskusiti ili prizvati (ibid.). Emocije se najbolje prenose opisujući okolnosti u kojima su nastale, dok afekti imaju značaj koji se povezuje s intenzitetom, dok bi je intenzitet emocija ograničen. Nadalje, prema Jonasi Frykmanu afekti su povezani s dodirrom, okusom, mirisom, ritmom i mogu biti rezultat susreta osobe s objektima. Čini se da je „naš odnos sa svijetom određen tjelesnim emocijama ili afektima“ (Gilje, 2016: 41), odnosno prema nizozemskom filozofu Benediktu de Spinozi postoji veza između tjelesnih emocija i ideje o duši, pa se stoga ljudska svijest ne može analizirati izuzimajući tijelo i osjećaje (ibid.).

Nekoliko poglavlja knjige „Sensitive objects“ (2016) bavi se objektima i vrlo su korisni za shvaćanje njihovog značaja, simboličke i afektivne moći. Primjerice, Maja Povrzanović Frykman razgovarala je s ljudima koji su primali humanitarnu pomoć prilikom opsade Sarajeva 1990. godine. Njezini sugovornici danas često osjećaju mučninu ili odbojnost prema određenoj hrani koju su tada bili prisiljeni konzumirati. Ona ističe kako je svaka aktivnost s materijalnom kulturnom utjelovljena, odnosno da se tijelo sjeća vlastitih aktivnosti. Nevena Škrbić Alempijević i Sanja Potkonjak pišu o takozvanom „titoafektu“ i o tome kakve emocije i sjećanja izaziva pojava slike Josipa Broza Tita u postsocijalističkom vremenu na primjeru čega pokazuju kakvu simboličku moć objekti mogu nositi. Jonas Frykman piše o nasljeđivanju imovine te emocijama i konfliktima koje ono često izaziva. Tvrdi da ostavljene stvari mogu imati afektivan značaj. Stvari koje su nekoć bile integralnim dijelom kućanstva i svakodnevice sada postaju uspomene i simboli koji služe kao prostor za gledanje u svijet kojega više nema (Frykman, 2016). Nadalje, Maja Povrzanović Frykman u svome članku „Materijalne prakse bivanja i pripadanja u transnacionalnim društvenim prostorima“ (2010) piše o praksama koje ukazuju na pripadanje određenom identitetu. Predmeti mogu biti interpretirani kao materijalni iskazi pripadanja, progovarati o statusu osobe, pričati o obiteljskoj povijesti, izražavati društvene ili kulturne razlike.

Njemački filozof Martin Heidegger uveo je dva pojma *svjetovanje* i *okupljanje*¹¹ važna da bi se razumio „neizgovoren proces koji nastaje kada se doživi objekt“ (Frykman, 2016: 154). Svjetovanje je pojam kojim se objekti, iskustva i praksa stavljaju u fokus, dok se njihova povijest zanemaruje. Objektima koji posvjetoju kontekst daje smisao i bez njega se ne

¹¹ Engl. *worlding* i *gathering* prema Frykman (2016).

mogu shvatiti. Oni sadržavaju sustave događaja i odnosa, to jest cijeli jedan svijet za određeni subjekt. Prisjetimo se samo poznatog kolačića Marcela Prousta čiji je okus u glavnom liku djela „Combray“ potaknuo cijeli niz uspomena:

„I čim sam prepoznao okus u lipov čaj namočena komada madeleine, koji mi je svake nedjelje davala tetka Leonie... odmah se pojavi i stara, siva kuća na ulicu, u kojoj je bila njena soba (...) a s kućom se pojavi i grad.... Trg kamo su me slali prije ručka, ulice, kojima sam trčao poslom (...) tako je sve što ima oblik i čvrstoću, i grad i vrtovi, izašlo iz moje čaše čaja“ (Proust, 2001: 58)

Za lika iz Proustovog romana kontakt s kolačićem otvara cijeli spektar uspomena. Irski pjesnik Seamus Heaney oslikava kako materijalni objekti svjetuju, te za primjer daje sobe u kojima ljudi, još kao djeca postaju svjesna sebe i svijeta oko sebe. To čine dok istražuju prostoriju, otvaraju ladice, pronalaze albume sa slikama i slično. Frykman (2016) objašnjava kako se ne radi o sentimentalnim trenucima već o jednostavnom upoznavanju svijeta oko sebe. To je vrijeme kada se upoznaje okolina, postajemo svjesni sebe i svijeta, upisuju se značenja i tada se gradi afektivna dimenzija. Da bi predmeti imali afektivnu vrijednost oni osim simboličke vrijednosti često vežu događaje upravo iz djetinjstva. Heidegger je pojmom svjetovanja htio opisati stanje u kojem nam stvari postaju poznate, služe nam kao alati koji nas povezuju s okolinom. O tim stvarima ne treba razmišljati jer one imaju svoju svrhu i ovdje su da bismo ih koristili. To su „stvari koje su imale smisao kroz svoju upotrebu, fragmenti života, objekti kroz koje su ljudi učili kako voditi život...“ (Frykman, 2016: 159). Kada nastupi smrt dolazi do prekida svjetovanja i objekt koji je nekada bio dio nečijega svijeta sada biva reduciran na nešto čemu se može odrediti tržišna vrijednost. Nadalje, proces okupljanja za Heideggera znači sposobnost stvari da prizovu određene materijalne okoliše i mrežu njihovih odnosa u život. Kada stvari okupljaju to znači da prizivaju ljude u aktivnosti koje su te iste stvari uključivale, primjerice zajednički ručkovi, zajednički rad u poljoprivredi i slično. Oni nisu samo simbolični ili korisni već evociraju određene kontekste kroz osobna iskustva osobe koja ih promatra (Malpas 2006, prema Frykman, 2016). Za primjer se može uzeti slika „Žeteoci“ Petera Brueghela Starijeg na kojoj naslikano stablo kruške utjelovljuje cijelu povijest svoga razvoja, cijelu okolinu i ljude koji su se o njemu brinuli i dolazili u kontakt s njime (Ingold, 2000, prema Frykman 2016). Kada se objekt izdvoji iz svoje okoline nastupa osjećaj boli, stvari se pridaju druga značenja i druge konotacije.

Nadalje, u antropologiji počinje i revizija poimanja prostora, u sklopu ranije spomenutih obrata. Počinje se shvaćati koliko značenja je upisano u nekom prostoru i koliko

se o društvu, njegovim praksama ili identitetima može iščitati njegovim promatranjem. Prostor je, prema Paulice Mckenzie Aucoin (2017) središnji element društvenog života, obzirom da je svaka radnja prostorno određena. Važno je naglasiti razliku termina prostor i mjesto. Mjesto je uokviren prostor koji nosi značaj za neku grupu ili pojedinca tijekom nekog vremena (Thornton, 2008, prema Aucoin, 2017), dakle onoga trena kada se prostoru počinje pripisivati važnost on postaje mjesto. Njihov značaj leži u življenom iskustvu; kroz lokalna događanja, konflikte, upisivanjem priča i uspomena u njih, iskustvu afekata boravkom u njima (ibid). Prema Sethi Low mjesto je „izraz kulturalno dijeljenih mentalnih struktura i utjelovljenih procesa“ (2000: 49, prema Aucoin, 2017: 402), a vareške zbirke su se pokazale kao ključnim mjestima za svoje voditelje, ali i zajednicu. Prodaja zajedničke obiteljske kuće znači nestanak mjesta gdje se uspomene mogu pojavljivati. Upravo to se dogodilo u Varešu devedesetih godina 20. stoljeća kada su ratom razorene kuće ili cijela sela – nestala su mnoga mjesta gdje se mogu pojavljivati uspomene. Formiranjem zbirke, stvara se prostor koji sakuplja fragmente prošlosti i okuplja uspomene. Rad u zbirci može biti otužan utoliko što zbirke bude atmosferu usamljenosti, ali nam i omogućava upoznavanje različitih segmenata života, a katkada i bolje razumijevanje sugovornika. Primjerci u zbirkama, a time i sami prostori čine mrežu različitih svjetova i nabijeni su emocijama. Oni izazivaju osjećaje i afekte u članovima zajednice, ali i progovaraju o načinu života u prošlosti, odnosu sela i grada, identitetima te subjektivnim ili dijeljenim uspomena. Razumijevanje materijalne kulture pomoći će u interpretiranju kulturnog značaja.

4. ETNOGRAFSKE ZBIRKE U VAREŠU

Tijekom boravka u Varešu posjetili smo šest etnografskih zbirki u: Zaruđu, Pogaru, Pržićima, Borovici, Varešu i Vijaci. Osim njih postoji još osoba koje imaju manje ili veće kolekcije ratnih prežitaka koje čuvaju u svojim domovima. Zbirke koje smo posjetili ne razlikuju se mnogo po sadržaju – u njima su izloženi predmeti koji su se koristili u svakodnevnom životu do rata 1991. godine. To su predmeti seoske svakodnevice 19. te 20. stoljeća koje su koristili moji sugovornici, a prije njih i njihovi roditelji. Mnogo je drvene ostavštine izrađene u selima poput namještaja, pribora za izradu rukotvorina ili posuđa, no jednako toliko i metalnih, lijevanih i kovanih predmeta koji su neizostavan dio Vareša zbog njegove industrijske razvijenosti. Po ulasku u zbirke moguće je vidjeti uredno posložene prostorije gdje većina predmeta ima svoje mjesto; krevet se nalazi zajedno s ostalim segmentima spavaće sobe, kuhinjska pomagala stoje na jednom mjestu, ukrasi su na policama kao što bi bili u stvarnoj vareškoj kući i slično. Točnije, radi se o improviziranim izložbenim

prostorima koje su njihovi voditelji uredili na način da nalikuju na muzeje ili etnografske zbirke, a postoje ideje o formiranju zajedničkog muzeja vareške kulture koji bi okupio predmete svih zbirki i izložio ih na jednome mjestu. Cilj im je bio sačuvati materijalne ostatke njihove prijeratne svakodnevice od propadanja i to su učinili sklonivši ih onako kako su najbolje znali i koliko su im financijske i ostale mogućnosti dopuštale bez uputa ili pomoći stručnih osoba. Kako bih čitateljima približila o kakvim se prostorima i okolini radi te kako bih se upustila u detaljniju raspravu o njihovim problemima, izazovima s kojima sam se susrela radeći u njima te njihovoj vrijednosti za zajednicu, potrebno ih je pojedinačno opisati. O ranije nabrojanih šest zbirki detaljnije će biti govora u nastavku poglavlja. Nakon toga uslijedit će poglavlje koje tematizira značaj etnografskih zbirki za zajednicu i njihove voditelje.

4.1. Privatna zbirka Mladena "Grge" Franjića

Mladen Franjić i njegova supruga Lijerka bili su jedni od naših prvih sugovornika. Njihova kuća nalazi se u Zaruđu, selu nedaleko od mjesta gdje smo bili smješteni. Naš dolazak nagoviješta lavež psa. Ulazimo u dvorište, a pažnju nam zauzima zanimljivo uređenje, biljke posađene u zemljom napunjene *jeans* hlače i stari metalni lavor. Dvorište Franjića izgleda poput onoga iz kakvoga časopisa. Mladen, krupni gospodin, rumenih obraza i plavih očiju nas provodi svojim imanjem i pokazuje nam predmete koje je godinama sakupljao. Prije su oni bili izloženi u brvnari koju je sagradio podalje od kuće, no predmeti iz nje su ukradeni i to s namjerom preprodaje metala koja je tada bila aktualna u Varešu. Petnaest godina nakon toga, većina predmeta nalazi se u ostavi kraj Mladenove i Lijerkine kuće, dok je ostatak predmeta izložen s vanjske strane kuće i ostalih objekata na imanju. Zbirke u ostavi Mladen nam pokazuje iznoseći ih na svjetlost dana, a potom rukom briše prašinu s njih. U prostor ostave ne stane više od jedne osobe ili dvije. I sam se žali kako ih nema gdje izložiti, te da je upravo pitanje prostora određivalo koje će predmete uzeti k sebi. Velik dio Mladenove zbirke čine metalni, industrijski predmeti vareške izrade - to su predmeti prema kojima, kroz razgovore, izražava divljenje i mnoge od njih izjednačava s umjetnošću. Za njega to su predmeti od baštinske važnosti s obzirom da je Vareš prepoznatljiv po industriji, ali to su predmeti koje on vidi kao zanimljivima i estetski privlačnima. On cijeni njihov materijal, izradu, ukrase, segmente od kojih se sastoje. Priča nam o predmetima prevrćući ih u rukama s jedne, pa na drugu stranu, prstima prelazeći preko urezarenih detalja. Pokazuje nam nekoliko lijevanih vareških peći koje čuva u dvorištu ističući kako je jedna od njih iz vremena Austro – ugarske o čemu se može suditi prema tekstu na njemačkom.

Spominje žaljenje za kalupom u obliku janjeta koji je ukraden iz obiteljske vikendice, a koji se koristio za kolače za prigode poput pričesti. „Janje“ je bio prilično rijedak kalup kojega nije imala svaka kuća, već se ono često posuđivalo među susjedima. Istaknuo je važnim da se popiše električni mlin kojega je izradio kolega njegovog oca, Ljubo. Vareški ručni mlin postavljen je na drveno postolje i priključen na električni motor pa tako čini hibrid tradicije i modernosti Vareša. Mladen je godinama Ljubu nagovarao da mu ga pokloni, no dobio je mlin tek godinama nakon njegove smrti od rodbine koja ga je naslijedila. Ovaj primjer svjedoči koliko neki predmeti znače Mladenu, spreman je godinama čekati ih jer zna da u njegovoj zbirci neće biti zaboravljeni. Kada je Mladen počeo prikupljati predmete nije to radio s mišlju da bi oni mogli predstavljati kulturnu baštinu Vareša, da bi mogli biti muzejskim eksponatima ili slično, već je prvenstveno htio zaštititi predmete od propadanja ili bacanja na otpad. Svojom strašću prema metalnim proizvodima Vareša on daje novu perspektivu za interpretiranje cjelokupnog vareškog naslijeđa. Ova zbirka miče fokus s ruralnog naslijeđa koje prevladava u velikom broju ostalih vareških zbirki te naglašava važnost urbanog života i industrije koja je bila sastavni život Vareša do početka rata devedesetih godina.

4.2. Etno muzej "Forum žena" u Pogaru

2015. godine prvi put smo posjetili Pogar, i etno muzej udruge „Forum žena“. Dočekale su nas gospođe Ranka, Janja, Greta i Cecilija s obilnim i neočekivanim doručkom: nekoliko vrsta sira, svježe pržena peciva i neizbježna rakija bez koje put u Bosnu jednostavno nema smisla. Nakon razgovora uz doručak, kolegica i ja odlazimo s nekoliko gospođa kako bi nas provele kroz zbirku i ispričale ponešto o predmetima u njoj. Forum žena udruga je koju čine nekoliko žena iz sela Pogar s Rankom Miletović na njihovom čelu. Etnografski muzej nalazi se u prizemlju sadašnje škole, koja je prije bila samoposlužna prodavaonica. Prije nego što su dospjele u taj objekt, promijenile su nekoliko prostora i nailazile na mnoge, iscrpljujuće prepreke tijekom uređivanja prostorija i seljenja zbirke. Muzej su potpuno preuredile uz pomoć drugih članova zajednice u sklopu kojega su otvorile i spomen sobu poginulim pogarskim vojnicima u ratu 1990. godina. Udrugu financiraju sami članovi ili donacije Pogarana u dijaspori, a mnogi bi se složili da je gospođa Ranka razlog zbog kojega muzej i udruga ostaju na životu iako ona to sama nikada ne bi priznala. Njezino lice krasi stalni osmijeh, koji se ponajviše očituje u njezinim očima, a koji prikriva umor izazvan radom u zbirci. Ta nježna gospođa zrači toplom, majčinskom energijom i svojom pojavom izaziva potrebu za zagrljajem. Već sa prvim znakom interesa za zbirke, gospođe iz udruge primile su nas kao osobe od velike važnosti, a tijekom moga rada u zbirci boravila sam s Rankom i

njezinim suprugom Vinkom i na taj način postala dio njihove obitelji. Ona i njezin suprug Vinko su uložili mnogo vremena, novaca, truda i živaca da bi etno muzej opstao, a kako se nitko drugi nije htio upuštati u napor koji za sobom vuče pozicija predsjednice udruge, Ranka neumorno brine o zbirci i drži članice na okupu. Ona poznaje svaki predmet u muzeju, gdje je pronađen ili tko ga je poklonio, za što je služio i u svako doba dana će s radošću doći otvoriti vrata muzeja. Velik dio predmeta čini imovina iz stare kuće Cecilije Franjić, sramežljive gospođe koja kao da nije ni svjesna kako zahvaljujući njezinim predmetima etno muzej daje kompletniju sliku vareške seoske kuće. Ostatak čine donirani predmeti Pogarana i oni pronađeni na otpadima ili među ostacima starih, ruševnih kuća. Oni su u zbirci organizirani po improviziranim prostorijama seoske kuće s početka 20. stoljeća. Dva odjeljka prikazuju seosku kuhinju i spavaću sobu, na ormariću su izloženi alati za rukotvorine, a u predvorju muzeja nalaze se različiti alati, uglavnom izrađeni u Varešu. Kuhinju čine kredenca s posuđem kakvo se nekada koristilo, na njoj se nalazi prvi radio u Pogaru, nabavljen kada je selo dobilo struju 50. godina. Na podu se nalazi sinija s tri tronošca, s desne strane kuhinje nalazi se umivaonik, a pod njim drvene šlake – nanule. Za spavaću sobu uspjele su nabaviti krevet s madracem od slame kraj kojega se nalaze kolijevka i dubak¹² za dijete. Ranka je odabrala istaknuti nekoliko predmeta; nošnju koju je sašila i nosila njezina baka još u 19. stoljeću te orden časti Sv. Franje kojim se članice udruge posebice ponose obzirom da na njemu stoji urezana brojka godine „1916“ što svjedoči o njegovoj starosti. Ono što orden čini još zanimljivijim jest činjenica da ga je gospođa Ranka pronašla okopavajući vrt. Članice udruge ne nailaze uvijek na odobravanje od zajednice što se posebice pokazalo za vrijeme otvaranja spomen sobe u sjećanje poginulim Pogaranima, koja se nalazi u drugoj prostoriji zbirke. U tom prostoru se organiziraju različita slavlja ili okupljanja Pogarana, a tako je i počelo sakupljanje predmeta – radi druženja i čuvanja kako one kažu „starina“ od zaborava, većina spomenutih žena je uložilo velik dio sebe u ovaj etnografski muzej i udruhu koja osim što „čuva“ prošlost „čuva“ i njihovu budućnost.

4.3. Etno soba u Pržićima

Etno soba u Pržićima nalazi se u prizemnoj prostoriji bivšeg Doma zdravlja koja je tijekom rata služila kao skladište za lijekove i ostale donacije Crvenoga križa, a neko vrijeme i za odlaganje drva. Kao i kod Ranke i Mladena javila se želja u nekolicini Pržićana da sakupe predmete, najviše zbog žaljenja da oni sada propadaju, a nekada su bili važnim dijelom

¹² naprava u kojoj dijete stoji i uči hodati

njihove svakodnevice. Tako je Jasna Mirčić preuzela inicijativu oko Etno sobe, zapisujući tko je i kada donirao određene predmete, uređujući prostor i nastojeći zaštititi predmete od vanjskih utjecaja što je često vrlo teško. U Etno sobi je moguće pronaći veliku raznolikost predmeta. S lijeve strane prostorije izloženi su pčelarski, poljoprivredni alati i stočarska pomagala, na stražnjem izbočenom dijelu zida posložen je kuhinjski pribor, strojevi i pomagala u različitim zanatima poput postolarstva, vitlo za namatanje vune, trlica za obradu konoplje, ručno rađene košare, valjak za oslikavanje zidova i ostalo. Posred zbirke nalazi se alat ili dijelovi alata korištenog u rudarstvu, tkalački stan. S desne strane zida nalazi se krevet na kojem su položene vezene ukrasne krpe i ručnici, a iznad kreveta na zidu obješene su slike svetaca. Nadalje uza zid je izložen ostatak alata za tekstilne rukotvorine, točnije preslice i *mosuri*. Jasna ponosno pokazuje svoje vještine predenja opisujući postupak korak po korak. U desnome kutu nalazi se kredenca s posuđem, a pred njom na podu je postavljena sinija. Za svaki predmet karizmatična Jasna me prvo pita znam li za što je služio, a zatim se uvijek iznova obraduje i grohotom nasmije kada odmahnem glavom u neznanju. Jasna je gospođa snažne osobnosti, istančanog i često provokativnog humora pa je u njezinom društvu nemoguće ostati nenasmijan. Objašnjava kako samar za konja ne smijemo zamijeniti za sedlo i svaku danu priliku me ispravi da se „Vrhovina“ zapravo izgovara „Vrovina“ što je stariji naziv za područje Pržića i okolnih sela. Kao i Forum žena, Pržićani često organiziraju slavlja u prostoru mjesne zajednice koji se nalazi iznad Etno sobe. I sami smo imali priliku sudjelovati u jednom takvom okupljanju koje su za nas organizirali Jasna i nekoliko ostalih članova zajednice. Nakon večere, zajedno smo posjetili zbirku gdje su naši domaćini kroz smijeh nakratko oživili predmete prepričavajući razne anegdote. Toni Petković i Jasna Mirčić podsmjehuju se prepričavajući nam šalu o sklopivom stolcu, iz pozadine se čuje glas gospodina koji se prisjeća djetinjstva i zajedničkog jela za sinijom, a ja slušajući postajem svjesna da svrha Etno sobe nije samo da izlaže predmete posjetiteljima već da iste oživljava kroz druženja mještana.

4.4. Etno kuća u Borovici

Grga Vukančić voditelj je zbirke „Etno kuća“ u Borovici. Radi se o vrlo maloj zbirci u nekoliko prostorija objekta mjesne zajednice koji ujedno služi i kao apartman za turiste. Moglo bi se zaključiti da prostor prvenstveno služi kao turistički prostor, te da je izložbena svrha tek sekundarna. Etno kuću najčešće iznajmljuju iseljenom stanovništvu koje ljeta provodi u rodnome kraju. Selo Borovica je u ratu bilo zapaljeno, velik broj kuća srušen je sa zemljom, što znači da postoji jako malo spašene ostavštine. Tako zbirku čine predmeti koji su

preživjeli ne samo krađe i ratna razaranja kao i ostala sela već i požar. Maleni broj Borovičana se vratio iz izbjeglištva i pronašao svoju imovinu postojanu, a nekolicina tih, netaknutih predmeta može se pronaći u ovoj etnografskoj zbirci. Borovička nošnja je ona koja se često ističe kao vrlo vrijednom za to selo. Prilikom šetnje Borovicom susreli smo gospođu koja nam je ispričala kako je njezina nošnja bila jedina stvar koju je sačuvala tijekom rata, a nosi vrijednost jer ju je, kako kaže, sama izradila. Njih sugovornice radije čuvaju uz sebe nego ju izlažu u zbirci. U zbirci se nalaze predmeti iz seoske spavaće sobe, alati za preradu tekstila, pomagala za čuvanje djece, ali i predmet kojega svakako treba izdvojiti jer ga nema ni u jednoj drugoj zbirci koje smo posjetili. – Radi se o školskom dnevniku 4. razreda osnovne škole iz 1968./1969. godine. Ne samo da je fascinantno kako je dnevnik preživio sve ratne tragedije, već je i veliki izvor podataka toga vremena. Primjerice, ukoliko bi netko sumnjao koliko je industrija bila važna za ovaj kraj, o tome svjedoče podaci o zanimanju roditelja učenika. Muškarci su uglavnom bili rudari, mašinovođe, radnici, poneki penzioner, stolar ili zidar, dok su majke uglavnom bile domaćice. Mnogi Borovičani ulažu u prostor Etno kuće i rado daju svoje predmete jer smatraju da je bolje da se okupe u jedan takav prostor nego da propadnu. U Borovici postoji izreka „Borovice, dok ti ime traje, čuvat ćemo naše običaje“, zato se u etno kući čuvaju predmeti korišteni ili izrađeni u Borovici poput dječje hodalice ili *dubka* i kolijevke u kojoj su se, kako Grga kaže, „odljuljali svi Borovičani“.

4.5. "Izorno vareško" u Varešu

„Etnografski muzej“ udruge "Izorno vareško" nalazi se u samom centru Vareša. Udrugu je 2005. godine osnovalo njezinih devet članova uključujući gospođu Marinu Marošević koja je njezina predsjednica. Sada udruga ima nešto manje od dvadeset članova, a svi članovi izrađuju neke od rukotvorina koje su činile velik dio Vareške prijeratne svakodnevice. Prve godine ugostilo nas je nekoliko gospođa iz udruge prezentirajući nam „izorno vareški“ doručak, na inicijativu našeg domaćina Tonija. Na doručku smo imali priliku kušati nekoliko skromnih jela koja su činila svakodnevni doručak Vareša – grada i sela. Na taj način zaželjele su nam dobrodošlicu i još malo približile Vareš. Tek sam posljednje godine na terenu dobila priliku razgovarati s gospođama o zbirci i predmetima, vrata nam je otvorila gospođa Marina. Na prvi trenutak ona odaje dojam stroge, ozbiljne i poslovne žene, no nakon kratkog vremena do izražaja dolazi njezin smisao za humor i toplina. Prostor udruge „Izorno vareško“ svakako ima zavidan položaj u centru grada što ju čini lako dostupnom u usporedbi s ostalim zbirkama, no to ne znači da ne dijele probleme ostalih udruga. Gospođa Marina nam je prepričala kakve su nevolje morali prebroditi da bi prostor

doveli u ovakvo stanje, koje ni sada ne pruža idealne uvjete. Prostor Udruge sastoji se od dvije prostorije: prodavaonice lijevanih i kovanih predmeta, tekstilnih rukotvorina, suvenira s motivima Vareša, te druge, manje prostorije koja služi kao etnografska zbirka koja prikazuje, kako moje sugovornice navode, "dio starinske sobe". Udruga okuplja i muške i ženske članove iz grada, ali i iz različitih sela. Na samom početku djelovanja udruge jedna je gospođa šila minijature vareske nošnje za lutke, druga se je izrađivala vezene slike, Ranko Ravlija je proizvodio lijevane predmete. Ono po čemu svakako vrijedi izdvojiti ovu udruhu jest brojnost njezinih članova, ali i raznovrsnost u njihovim zanimanjima, a time i doprinos koji donose udruzi i zajednici općenito. U većem prvom prostoru stoje izloženi suveniri, magneti s motivima grada, lijevani predmeti¹³, zapakirani paprenjaci¹⁴, maleni muketi¹⁵, slike s vareskim motivima, pleteni ukrasi, broševi i odjevni predmeti, što malenim dijelom pomaže u financiranju udruge. Sugovornice kažu kako su izložbenu prostoriju uredile radi sebe, da bi imale podsjetnik na svoje nasljeđe. U zbirci je izloženo nekoliko nošnji karakterističnih za prostor Vareša, tkani i vezeni predmeti, metalni predmeti koji su se upotrebljavali u kućanstvu ili pri radu u rudniku. Izlažući i izrađujući predmete, ali isto tako i održavajući različite radionice moje sugovornice se bore očuvati tradiciju od zaborava.

4.6. Etno muzej u Vijaci

Etno muzej u Vijaci najveća je zbirka u Varešu, prostorno i prema broju predmeta, a nalazi se u zgradi stare škole. Taj je "muzej" otvoren 2006. godine, a do tada su Boško Andrić i Alojzija Jurkić prikupljali predmete iz starih i napuštenih kuća. U dogovoru s tadašnjim načelnikom i direktoricom uspjeli su se izboriti za prostor u kojemu su izloženi predmeti. Oni su raspoređeni u nekoliko prostorija; prva prikazuje stare alate i poljoprivredna pomagala, nastavljajući dalje hodnikom moguće je vidjeti izložene fotografije koje prikazuju varesku prijeratnu svakodnevicu. Hodnik vodi u sljedeću prostoriju s bitno većim brojem i raznolikijim predmetima od ostalih zbirki. Moguće je uočiti instrumente poput gusli, ali i gitara korištenih u kasnijem vremenu, metalnih predmeta, tekstilnih rukotvorina, tkalački stan i ostala oprema za njihovu izradu, ali i kolekciju upaljača zalijepljenih na stiroporskoj podlozi, što me posebice zainteresiralo jer stoji kao dokaz o tome da vrijednost predmeta nije uvijek recipročna njihovoj starosti. Dok su u ostalim zbirkama izloženi predmeti koje je obavezno

¹³ Lijevani predmeti su proizvodi vareskih *livaca*, različitih oblika (radnika, životinja, sklopljenih ruku, kalupa za kolače...) i namjene, a koji su činili sastavni inventar vareskih domova 20. stoljeća.

¹⁴ Paprenjaci su tvrdi keksi čiji je glavni sastojak papar, kružnoga oblika i otisnuti motivima prislanjanjem tijesta na drvene ili metalne kalupe.

¹⁵ Muket je duga nit nekoliko puta namakana u vosak, a potom omotana u smotuljak koja se u Varešu koristila kao svijeća.

sadržavalo vareško kućanstvo poput dječjeg dupka, prediva, nošnje, voštanog muketa, kalupa za paprenik, u vijačkom muzeju se uz njih mogu pronaći i predmeti koji nisu izrađeni u Varešu ili toliko karakteristični za taj prostor, ali su također ostavili traga u svakodnevici kraja 19. i početka 20. stoljeća poput navedene kolekcije upaljača ili gitare. Velika je šteta što se jedna ovakva zbirka nalazi na najudaljenijoj lokaciji, što znači da se često zaobiđe tijekom turističkih posjeta i da trud dva prijatelja nije dovoljno priznat. Gospodin Boško je osoba puna ideja stalno uključena u javni život Vareša o čemu često piše na svojem *facebook* profilu. Za vrijeme kada nismo bili na terenu njegova aktivnost na društvenim mrežama uvelike nam je pomogla da pratimo aktualna događanja. Ako je ikome stalo do oživljavanja Vareša, u turističkom, društvenom ili kojem drugom smislu, onda je to upravo on. Nažalost, ovu zbirku smo posjetili nakratko, samo prve godine našega posjeta Vijaci. Time smo zasigurno propustili saznati detaljnije informacije o pojedinim predmetima koji bi detaljnije posvjedočili o svakodnevici devedesetih godina i koja bi upotpunila priču vareškog urbanog života.

4.7. Etnografske zbirke: dvije strane iste medalje

Nakon ratnih migracija neki od Varešana su se vratili svojim kućama, a mnogi samo ruševinama. Zbog ratnih razaranja život kakav su vodili prije rata više nisu mogli vratiti. Tvornica je bila razorena, što znači da su mnogi ostali nezaposleni, imovina im je opljačkana ili uništena i malo tko je imao razloga ostati. Oni koji su ostali morali su se prilagoditi novom načinu života, ali bilo je nemoguće zaboraviti onaj stari posebice kada svakodnevno prolaze pokraj njegovih fizičkih ostataka. Predmeti koji su sada izloženi u zbirkama su petnaestak godina od rata stajali zatrpani u ruševinama spaljenih i devastiranih kuća, ostali u napuštenim i opljačkanim objektima zbog svoje materijalne „bezvrijednosti“. U članovima zajednice se javila želja da „spase starine od zaborava“, kako oni navode. Mnogi moji sugovornici kroz smijeh, a nerijetko i sram, govore odakle su nabavljali predmete; često s tuđih napuštenih posjeda i onoga što je ostalo od kuća susjeda. Njihove aktivnosti nisu prolazile bez poteškoća. Predmeti iz prve zbirke Mladena Franjića su ukradeni, a Boško Andrić je nailazio na podsmjehe kada je počeo s idejom prikupljanja starih predmeta. Udruga Forum žena je morala seliti zbirku nekoliko puta, a kao i udrugu Izvorno vareško, dočekali su prostori potpuno zatrpani otpadom, koje su sami morali uređivati. Naši sugovornici nam s radošću i oduševljenjem zbog našeg dolaska pokazuju zbirke, no kada se vrata zbirke zatvore i u njima ostanete sami „okreće se“ druga strana „medalje“ i postanu to otužni prostori. – Upravo u takvom okruženju sam se pronašla kada sam započela s inventarizacijom. Predmeti stoje u mračnim i hladnim prostorima, skupljajući prašinu na policama, oštećeni su nametnicima i

vlagom. Malo koja zbirka ima neki sustav grijanja, što otežava ne samo rad u njima već i uvjete koji su potrebni za predmete. Čak i one zbirke u kojima je moguće naložiti drva imaju veliku razinu vlage, pa tako mnogi predmeti propadaju. Kao mjesta za posjetitelje one su često teško dostupne, primjerice zbirka Boška Andrića u Vijaci ima najveći broj predmeta, ali zbog njezine udaljenosti rijetko je posjećena. Za mnoge predmete nema mjesta u zbirkama, pa oni stoje izloženi izvan njih - često su to metalni predmeti poput različitih alata, lampi, lonaca koji su posljedično tomu zahrđali. Mnogi izložci u mojim sugovornicima ne bude emocije ni afekte jer se njima nisu koristili ili za njih nemaju sentimentalnu vrijednost koju bi mi mogli izraziti i koje su prema mome shvaćanju trebale formirati rad. Ipak, kada govore o zbirkama govore o prostorima izražavajući emocije i razgovorom o njima bude se afekti. Zbirke predstavljaju uloženo vrijeme, vlastiti novac članova udruga, fizički i psihički napor da se stvori nešto vrijedno za zajednicu. Kirsti Mathiesen Hjemdahl i Jonas Frykman u poglavlju knjige „*Sensitive objects*“ (2016) pišu o hotelu u Norveškoj kojega vodi gospođa Beate, a čija se situacija može usporediti i s vareškim zbirkama i njihovim voditeljima. Posebnost hotela leži u objektu koji ima povijesni značaj za grad Lillesand, ali i odašilje idiličnu norvešku atmosferu. Beate godinama vodi hotel sa znanjem koje je sama stekla boraveći u tom okruženju i na taj način razvijala svoju poduzetnost. Kada su kupili stari hotel problemi su bili veliki, ali ljubav prema hotelu pokazala se razlogom za ustrajanje u njegovom održavanju na životu. Slučaj vođenja tog norveškog hotela pomaže u shvaćanju ustrajnosti varešana da održavaju svoje etnografske zbirke. Beate, kao i Ranka, Mladen, Jasna i mnogi ostali, vodi objekt bez uredskog prostora i koristi samo znanje koje je stekla dugogodišnjim radom u tom prostoru. Sve članice udruge u Varešu sudjeluju na različitim događanjima i na taj način se promoviraju i održavaju aktivnima. One se trude svojim gostima dati najbolji mogući doživljaj iako od toga nemaju velike osobne ili financijske koristi – primjerice priprema „izvornog vareškog“ doručka. Kada voditelji zbirki govore o svojim prostorima oni izražavaju ljubav prema njima i kao da upravo iz tog osjećaja crpe energiju za daljnji rad i okolina na te ljude djeluje poput kakve baterije. Raspoloženje kroz koje oni doživljavaju svoje okruženje je afektivno stanje zbog kojeg oni vide potencijal tih zbirki, njihovo „tijelo i dušu“ (Hjemdahl i Frykman, 2016: 218). Kathleen Stewart (2007) takve ljude naziva afektivnim subjektima – oni prolaze kroz svakodnevne situacije dopuštajući da ih život preplavi, daju svoj stopostotni trud za ono čime se bave i na taj način utjelovljuju zbirke (prema Hjemdahl i Frykman, 2016). Zajednička aktivnost mnogima je dala svrhu, osjećaj šticećenja svojih uspomena i dijelova života koje je prekinuo rat. Zbirke imaju veće značenje za zajednicu od same izložbene prostorije za starine. U njima se održavaju različita okupljanja. Dakle moglo bi se

reći da zbirke u Varešu imaju dvojaku funkciju: čuvaju materijalne uspomene na prijeratno vrijeme, ali i postoje kao društvena mjesta (zbirka u Pržićima, Varešu i Pogaru). Te zbirke; ostava kraj kuće, prostor bivše samoposluge, škole, drvarnica – za članove zajednice su izgubljeni svjetovi kojima se katkada mogu vratiti. U njima se mogu okupiti i podijeliti priče o vremenu kada je Vareš bio pun života, mladih ljudi i kada posla nije nedostajalo, a sakupljanje tih predmeta je mojim sugovornicima dalo zanimaciju u kasnijim godinama života, mjesta za druženje, a možda i bijeg od trenutnog stanja u Varešu. Ipak, da bi se stekla potpunija slika vareških zbirki i njihov kulturni značaj potrebno je upoznati se s primjercima koji su u njima izloženi i s njihovom subjektivnom vrijednosti.

5. MATERIJALNA BAŠTINA VAREŠA

Već je ranije istaknut doprinos rukopisa Mije Žuljića za Vareš. Pisan je u 20. stoljeću i uvelike nam je pomogao da upoznamo varešku svakodnevicu u gotovo svim sferama. Kroz detaljne opise pojedinih segmenata života spominje i materijalne predmete koji su neizostavni dio svakodnevnih djelatnosti, pa je tako Žuljićev rukopis svakako poslužio za pisanje o materijalnim ostacima vareške prijeratne prošlosti. Važno je istaknuti da se Žuljić fokusirao na materijalnu kulturu seoskog naslijeđa i da nije mnogo pisao o industrijskoj vrijednosti, koja se danas sve više počinja isticati. Fokus prethodnog poglavlja bile su zbirke, dok će se ovaj dio rada baviti njihovim izlošcima. Prvi dio poglavlja biti će posvećen predmetima koji bi se smatrali seoskim nasljeđem, to su predmeti izrađeni na selu, pretežito drvene ili tekstilne ručne izrade. Sljedeći dio fokusirat će se na industrijsko naslijeđe i uporabu kovanih ili lijevanih predmeta, da bi posljednji dio poglavlja obuhvatio njihov odnos u kreiranju vareškog identiteta.

5.1. Baština seoske izrade

U poglavlju pod naslovom „selo i okolica“ dio teksta posvećen je opisu izgleda vareških seoskih kuća. Žuljić objašnjava kako su se kuće prije radile od kamena, a prekrivale drvetom. Opisuje izgled pojedine prostorije i raspored namještaja u njima: Pod je nabijen zemljom i prekriven ponjavom. U sredini kuće nalazi se ognjište, a nad njim su verige na koje je zakačen kotao za kuhanje. U domaćinovoј sobi nalazi se drveni ormarić s policama na koje su smještene čaše, boce, šalice i fildžani – šalica bez uške. Na lijevoj strani je polica s knjigama i stolićima koji se nose u crkvu. Opisuje gdje se nalaze prozori, uz koji zid stoji zemljana peć, ogledalo, križ, na koji način je prostrta postelja i što ju čini. U drugoj sobi na zidu stoje čavlima ukucani ljepši ručnici, uz desni zid nalaze se dva zeleno obojana i ukrašena

sanduka u kojima se čuvaju haljine, od polovice zida je *srg* ili motka za sušenje rublja, a do njega zemljana peć sa zelenim lončićima. Žuljić kao da nas svojim opisom zaista provodi kroz varešku seosku kuću. U zbirkama, a posebice u onima u Pržićima i Pogaru je moguće uočiti neke od slika o kojima on piše. Mnoge od tih predmeta možemo vidjeti izložene u zbirkama, a i sugovornici sami ih ističu kao bitne dijelove svoje prijeratne svakodnevice. Ispod kuhinjskog ormara u zbirci u Pržićima na podu stoji sinija postavljena kao da čeka ukućane za objed. Sinija je nizak, okrugli stol s četiri noge – objašnjava Žuljić. Izrađen je od javorova, bukova ili jelina drva. Na njoj se u zbirkama u Pržićima i Pogaru nalaze oklagija, čanak, žlica i časa iz koje se zajednički jelo. Kraj njih stoji bakreni pladanj s dvije džezve, fildžanom i mlinom za kavu, baš kao što i Žuljić opisuje.

Uz duvar su prislonjene naćve i sinia. Na siniji je oklagija. – Gori je poda vrom slievu stranu stalaža od pet polica... Na nju se meću tanjuri, pjati, sanovi, čaše, tevsije, table za kave, lōnci švabski i zemljani, šolje, pindžani, drvene i pleane kašike, noževi i vilice i mala sonica. (Žuljić, str. 48)

Žuljić detaljno opisuje s čim se jedu koja jela i kojim se redom donose na stol. Također piše o pravilima vezanima za jelo, primjerice mlađi ne smiju unositi žlicu u jelo prije starijih, prvi to čini otac, pa majka, a zatim djeca redom po starosti. Uz jelo se najčešće pije voda i to iz bakrene posude ili *ibrika*. Mlijeko se pije iz *čase*, a kava iz fildžana ili šalice. Bilo je onih koji nisu htjeli piti nakon drugoga pa bi pili vodu kroz rubac ili odlili malo vode prije nego prva osoba otpije. Tijekom zajedničkog druženja u Pržićima s našim domaćinima smo posjetili Etno sobu. Jedan se gospodin zaustavio kod sinije i kroz smijeh opisao kako je to bilo večerati za sinijom i jesti iz iste čase:

„Sečija dole ogromna, u sredini je izrađena ovakva površina... čase u kojoj se nalazi kiselo mlijeko. I sad... I sad tamo je neka serija na televiziji i on da pogleda, kad se okrenuo nema više, šipak!“

Kada bih u razgovoru sa sugovornicima pitala postoji li predmet koji bi iz nekog razloga izdvojili to je u gotovo uvijek i u svim zbirkama bio „stolić“. Mladen Franjić nam je na isto to pitanje odgovorio pružanjem drvenog bloka u ruke, pitajući nas možemo li odgonetnuti o čemu se radi. Nakon što smo prosljedili drvenu pločicu od ruku do ruku sliježući ramenima u znak neznanja, rastvarajući drvene noge od sjedala Mladen nam zadovoljno pokazuje da se radi o niskoj stolici. Kako ga Varešani zovu, „stolić“ se pravio od bukovog ili javorovog drveta, a Žuljić ga opisuje ovako:

„U njeg je daska jedan pedalj duga, a jedno pō pedlja široka. Stolić ima tri noge: dvije su noge s jednu stranu, a jedna s drugu stranu. One prolaze skrozim kroz, onu dasku (sjedalo), a mogu se kretati oko gvozdjene

šipke, što prolazi kroz dasku. Tako se ovaj stolić more sklopiti i otvoriti. Kad se sklopi, onda upanu sve tri noge u one rupe, što su uzduž donje strane daske za njih napravljene.“

Taj stolac su obično muškarci (rjeđe i žene) nosili u crkvu da bi na njemu sjedili, a bio je tolike veličine da bi im stao u džep od kaputa. Tako sklopljen izgledao bi kao knjiga, ističe Žuljić. Nerijetko bi vlasnici urezivali svoja imena na stoliće, da bi se znalo tko im je vlasnik, što je moguće vidjeti na stoliću u Etno muzeju u Pogaru gdje je izložen stolić Filipa „Pilipa“ Šimića izrađen 1921. godine.

U razgovoru o kolačima koji su karakteristični za Vareš, između ostalih će se istaknuti paprenik. Gospođa Jasna Mirčić rado je samnom podijelila recept za njega:

„Kolač jedan paprenik se zove. Što se zove paprenik? -Što papar bijeli unutra ide. Znači med, mast, papar, bjelanjak, malo šećera i to se umijesi i onda se razlije na ovo i posebno se peče. E! I sad tih imaš mustri, ovo je samo mustra da se može izvaditi da se odlije, ja ga nemam ni jedan taj... To su se paprenici pravili pa se godišnje napravi kol'ko možeš komada kol'ko imaš para i staviš u sanduk i cijelu godinu dana imaš. Neće se pokvariti.“

Radi se o tankom kolaču okrugla oblika čije bi se tijesto pritiskalo uz drvene kalupe u koje su urezani različiti motivi poput cvijeća, stabala, vjerskih ili božićnih simbola. Prije su se radili od drva, a kasnije su vareški ljevači počeli raditi metalne odljeve tih kalupa, a danas je obje verzije moguće pronaći u spomenutim etnografskim zbirkama. Paprenjake su obično Varešani poklanjali jedni drugima za različite prigode. Tijekom prosidbe, momak bi curi donosio jabuku, a ona bi mu u znak pristanka poklonila paprenik. Kada bi mladožnja dolazio u punčevu i puničinu kuću donosio bi im poklone poput rakije i smokava, a on bi na odlasku od njih dobio paprenik zamotan u rubac. Poklanjao se kada bi se odlazilo u babinje, kumče bi ga poklanjalo kumu ili kumi, a često se pekao i za vrijeme blagdana. Poklanjanje paprenika u mnoge svrhe bilo je toliko uobičajeno da bismo pomislili kako je svaka kuća imala kalupe i kako su ih sve žene često pekale. Ipak u razgovoru s nekim sugovornicama, istaknule su kako to nije bilo tako i da se znalo koje žene ih peku. Običaja darivanja paprenika do kraja 20. stoljeća više nije bilo. Neke od sugovornica kažu da su one za babinje dobivale cvijeće te da ne pamte ni da su njihove majke pekale paprenike. Oni su se počeli nanovo peći jer sjećanje na te kolače i običaj darivanja još postoji. Sada se u prostoru udruge „Izvorno Vareško“ mogu kupiti kao suveniri, za što su pogodni zbog svojeg dugog vijeka trajanja.

Neizostavni dio svake zbirke u Varešu su *bešika* i dubak. Kako Žuljić piše, dijete bi se polijegalo u drvenu bešiku, odnosno kolijevku tri dana od njegova rođenja. Ona se ljuljala poprijeko, a ne uzduž poput, kako Žuljić ističe „švapskih kolica“. Drvene noge od kolijevke

su izbočene, pa je majka ljuljala dijete pritišćući ih nogom, što joj je omogućavalo simultano obavljanje kućanskih poslova ili izradu tekstilnih rukotvorina. Osim kolijevke bitno je spomenuti dubak, drvenu konstrukciju kojoj je svrha bila učenje djece da stoje ili hodaju. Majka bi ga odložila u dubak ili, kako ga Varešani zovu, stalak kako ga ne bi morala držati u rukama dok obavlja kućne poslove. Izrađivali su ga uglavnom ljudi sa sela od bukovog drveta kao stalak ili su na njega dodavali konstrukciju s kotačićima da bi dijete moglo hodati.

„Obični je dubak avak načinjen: Dno mu je daska na četiri ćoška... Na četiri ćošča od dna zabodena su u dno od dubka četiri šćapa, koja su jedno 50-60 cm dugačka, a dopjeraju do u gornji drveni obruč, koji je u dubku zato, da se na njega dijete naslanja i da ne upane i ne propane... Drugčije izgleda dubak, u kojem se djeca uče odati. Vro mu je isto naki obruč, ko i u onoga. Dol ima i ovi dubak dasku – obično jelovu – na četiri ćoška... Oni gorni obruč, što se u njega meće dijete, on se more pomicati po dvjema letvama, što su metnute, pod obrič. Po vojem se letvama more obruč uzduž pomicati. Kad se dijete uči odati, ono se samo otiskuje, pa došav do jednog kraja toga dubka, onda se okrene pa igje na drugi kraj.“

U zbirkama jedno pored drugoga stoje dubak i *bešika*. Da u njima nisu položene plastične lutke koje objašnjavaju njihovu svrhu ne bi nam bilo jednostavno odgonetnuti za što su se upotrebljavali. Kao što je Grga Vukančić istaknuo pokazujući bešiku u zbirci u Borovici, da su svi Borovičani u njoj odljuljani.

Voskom natopljena i umotana nit pamuka zove se *muket*, a svi su ju sugovornici istaknuli kao zanimljivi predmet vareškoga kraja. Žuljić također piše o njemu opisujući, kao i kod ostalih predmeta, detaljan proces njegove izrade:

„Kad se muket polijeva, uzme se za pitilja naki isti pamuk ko i za svieća. Nametne pasmo pamuka na vitô, pa na čekrk nasuče tri-četiri mosura pamuka. Onda one nasukane mosure, pometne na pod jal' na zemlju, a na letku od čekrka natakne drugi nenasukani mosur, pa prisastavi žiće sa sva tri...ona nenasukana mosura i još jednu žicu sa vita zajedno tako... i njia nasuče od jednoč na oni mosur, štoje sad na letki. A kad nasuče, to će biti pitilj od pamuka, pa ga za to treba uvrnuti i pripresti na vreteno, a onda sa vretena na kluvko omotati. Sad rastopi voska na žeraviu sanu jal u tavi. I sad trebaju dvije žene da rade: jedna drže u sanu (jal u tavi) u rastopljenom vosku račvicu /tj. račvasto drvce) od brezove metle, a ispod te se račvice provuče kroz vosak oni kraj od pitilja, što je na kluvko namotan. A druga žena ti pitilj povlači ga rukama, pazeći da se jedno s drugime ne slipe. Kad su tako provukle prvi puta jedno deset do petnaest metara pitilja kroz vosak, odrežu to od kluvka a onda ga ona druga žena objesi na zid o klinac il' ga digod na čisto mjesto razlučen i razabran položi.“

Taj proces će ponavljati ovisno koliko dugi *muket* žele dobiti, a kada se muket bude drugi puta provlačio kroz vosak biti će potrebna još jedna žena koja će držati dio muketa koji je već prošao kroz vosak. To se ponavlja ovisno koliko debljinu i dužinu muketa žele, a kada

završe vosak se mora osušiti, nakon čega se nit smota u oblik valjka. Fitolj muketa se palio s jedne strane i koristio se kao svijeća, da bi se osvijetlila kuća u noći ili da bi se ispratilo gosta. Palio bi se u crkvi svake mlade nedjelje, na sakramente tijekom molitve i blagoslova, na groblju, za Dušni dan ili Sve svete. Prema Žuljiću „*muket čuva se i poštuje kao sveta stvar, a tak isto i blagoslovljene svieće*“. U svakoj zbirci stoji barem jedan muket, a udruga „Izvorno vareško“ mukete različitih veličina danas izrađuje i prodaje u obliku suvenira.

Čitajući Žuljićev rukopis ćemo čitati i o predmetima koje je danas moguće vidjeti u zbirkama u Varešu, a koje su i sami sugovornici isticali kao važne za taj kraj. Kada piše o interijeru kuće on opisuje namještaj, pišući o ženama i djeci ističe dubak i bešiku, u poglavlju o hrani i slasticama spominje kalup za paprenik, piše o nošnjama, nakitu i raznim rukotvorinama. Kada sam sa sugovornicima pokrenula temu baštine i izrazila želju da me provedu kroz svoje zbirke i istaknu najzanimljivije predmete oni su se fokusirali uvijek na iste predmete – one za koje smatraju da su karakteristični ili izvorni proizvodi ovoga kraja. Isticali bi paprenik pokazujući kalupe, pokazivali lijevane figure kovača, ljevača, rudara, ruku, drveni sklopivi stolić, mlin za kavu, drvene klompe – *nanule*, ukrasne izvezene ručnike. Ipak, oni su vrijednost davali nećemu što Žuljić u svom rukopisu nije obuhvatio – a to su industrijski predmeti. Industrijski predmeti u zbirkama stoje izloženi zajedno s drvenim rukotvorinama izrađenima u ruralnim djelovima Vareša.

5.2. Industrijska baština

Moji sugovornici prepoznaju industrijsku kulturu kao vrlo važnu za prepoznavanje vareškog identiteta i zahtijevaju pridavanje jednake vrijednosti ruralnog i industrijskog naslijeđa, naizgled suprotnih svjetova. Kako je kraj bogat rudama djelatnosti vezane uz preradu metala su bile glavna okupacija većine stanovnika. O tome koliko su željezni proizvodi u Bosni i Varešu bili poznati svjedoči i Žuljić:

Bosanski su željezni proizvodi bili od pamtivijeka na glasu, te su se raznosili po cijelom Balkanskom poluostrvu. Gotovo svaki konj na Balkanu potkivao se vareškom pločom, a svaki seljak ponosio se kosom iz Krajine. Na sve krajeve trošila se peka i sač iz Vareških majdana.

Prije rata devedesetih godina u Varešu je živjelo 22 tisuće stanovnika, lokalnog i doseljenog. Za vrijeme industrije, grad je vrvio životom, društvenim događanjima, a posla nikada nije manjkalo. Velik broj naših sugovornika imao je nekakve veze s radom u željezari. Sela nisu bila otuđena od industrije, već je i ruralno stanovništvo putovalo u grad na posao, pa

se na kraju radnoga dana vraćalo ili ostajalo po nekoliko dana u tjednu.¹⁶ Početak rata značio je kraj industrije u Varešu i usporedno tome gašenje života na tom prostoru. Svaki razgovor o prošlosti naših sugovornika uključuje temu rata koji je ostavio velike posljedice na sve segmente njihovih života i zapečatio budućnost Varešana¹⁷. Oni su mogli birati između odlaska iz rodnoga kraja i ostanka, odnosno povratka po završetku rata, u nadi da će pronaći svoje domove netaknute i imati pristojnu budućnost. Još uvijek se u pojedinim ugostiteljskim objektima ili privatnim kućama mogu susresti idoli Josipa Broza Tita, a nostalgija za tim „veselim“ vremenima često izvire na površinu prilikom razgovora. Prijelaz iz industrijskog u post industrijsko društvo određuje i prijelaz iz socijalizma u demokraciju. Promijenio se način rada, ali i način na koji se rad shvaća, na emocije, afekte i želje ljudi (Pletković, 2013). Ta, ratom potaknuta tranzicija odvila se dinamično, gotovo iznenadno i zahtijevala je jednako naglu promjenu načina na koji se promatra svijet. Socijalističke tvornice su uništene, dolazi do privatizacije, a uloga radnika u toj prijelaznoj fazi se miče s centra na marginu i „junaci rada postaju žrtvama tranzicije“ (Pletković, 2013: 98). Sjećanje na socijalistički i industrijski rad za sobom djelomično vuče atraktivni prizvuk što se može zaključiti po nazivima javnih objekata koji sadrže nazive poput „fabrika“, „tvornica“, ali i u umjetnosti i popularnoj kulturi (Pletković, 2013). Time se potvrđuje visoka simbolička vrijednost prijeratnih uspomena.

Fasciniranost poviješću socijalističkim industrijskim radom očituje se u pokušajima da se ta povijest okupi u obliku kulturnog naslijeđa, s ciljem da se takav rad reprezentira kroz institucionalizirane muzejske narative (Pletković, 2013). Predmeti iz uništenih tvornica i ostalih mjesta se kupe, čuvaju, razmjenjuju i štite. Kako Pletković (2013) navodi, ne radi se o običnom kolekcionarstvu već o osobnoj povezanosti s objektima iz svoje prošlosti. Takvo čuvanje predmeta omogućava da afekti članova zajednice budu smješteni na „mjestima i u narativima koji progovaraju o industrijskoj prošlosti kao o kulturnom naslijeđu“ (Pletković, 2013: 111).

U Varešu, Mladen Franjić čuva uglavnom metalne predmete vareške izrade i nabava svakoga predmeta kojega do tada nije sakupio ga posebno veseli. Zajedno s još nekoliko članova zajednice koji su prepoznali važnost industrijskog naslijeđa raspravlja o ideji stvaranja izložbe u čijem bi fokusu bila upravo industrijska baština. Njegova supruga, gospođa Lijerka objašnjava kako su lijevani ukrasi krasili interijer mnogih vareških kuća. Danas se metalni predmeti proizvode najviše kao suveniri prepoznatljiviji za Vareški kraj –

¹⁶ Više o ulozi industrije za Vareški kraj pisat će Mila Ćorić u svom diplomskom radu.

¹⁷ Više o ratnim narativima sugovornika piše vidjeti Dora Valčić u svom diplomskom radu.

metalni ukrasi poput figura različitih oblika, pepeljara s utisnutim imenom grada ili ostalim simbolima. Austro-Ugarska vlast ostavila je traga na metalne proizvode, tako se austrijski utjecaj može pronaći u ljevarstvu na primjerima lijevanog lika jelena ili janjeta. Tri figure svakako valja istaknuti, a to su likovi livca, rudara i kovača koji svjedoče o industrijskoj tradiciji ovoga prostora. Lijerka Franjić nam je još prilikom prvoga posjeta ponosno iznijela sve tri figure. Nazivati ih figurama u ovome trenutku čini se neprimjereno obzirom da se u svim razgovorima pričalo o rudaru, kovaču i livcu, bez ikakve oznake materijalnosti. Tako rudar, livac i kovač na neki način bivaju trenutno oživljeni kroz razgovore s našim sugovornicima. Jedan od posljednjih livaca u Varešu, Ranko Ravlija objasnio je da i livci s drugih prostora također rade lijevane reprezentacije različitih zanata i iako postoje modeli rudara, oni se razlikuju u detaljima. Tako primjerice vareški rudar u ruci drži svjetiljku u jednoj i kramp u drugoj ruci i prema takvim detaljima on je prepoznatljiv kao rudar s ovoga kraja. Ranko danas žali jer se mlađe generacije ne zanimaju za industrijsko naslijeđe što rezultira padanjem ljevarskog zanata u zaborav.

Industrijske predmete pronalazimo u svim etnografskim zbirkama. Među drvenim pokućstvom stare seoske kuhinje pronalaze se i uspomene na industrijsko doba. Na drvenom kredencu u etno muzeju u Pogaru, uz porculanske šalice i vezene ukrase stoji radio. Uz poljoprivredne alate obješene u predvorju zbirke, visi alat izrađen u vareškoj željezari zajedno s rudarskom opremom. Drveni namještaj ili alati za preradu tekstila obično su izrađeni u selu u kojemu se pojedina zbirka nalazi, željezni predmeti poput kuhinjskog posuđa ili alata izrađeni su u vareškoj željezari ili livnici ili kupljeni u Sarajevu. Kao baština Vareša se ističu i urbana i ruralna ostavština, a tijekom inventarizacije zbirki su mi sugovornici često naglašavali koje predmete nikako ne smijem izostaviti: kod nekih je to bila stari prsluk, dio ženske nošnje iz 19. stoljeća, kod drugih kalup paprenika. Paprenik mnogi smatraju prepoznatljivim za vareški kraj, a u prodaji se, umotan u plastičnu foliju, može pronaći u prostoru udruge Izvorno vareško. Svi sugovornici su nam pokazali kalupe za paprenik s urezanim motivima cvijeća, stabla ili kršćanskih simbola, neki od njih bili su drveni, a drugi metalni (Pogledati slikovne priloge 4 i 5). Odljevi drvenih kalupa počeli su se raditi s dolaskom industrije, no metal nije istisnuo drvene kalupe iz upotrebe. Industrija je prisvojila ruralnu tradiciju i sada je odljeve kalupa moguće pronaći u svim zbirkama, gdje stoje usporedno s ručno rezbarenim drvenim modelima. Kada govori o baštini ovoga kraja jedan od sugovornika izjednačava izradu veza s lijevanjem, za njega je vrijednost industrijskog i seoskog zanata jednaka jer su oba jednako karakteristična za Vareš. Provodeći nas kroz zbirku u Pržićima Jasna nam pokazuje hrđave ostatke rudarskih alata demonstrirajući kako su ih

radnici nekoć koristili, a zatim nastavlja do preslice hvaleći se svojim sposobnostima pređenja.

Slikovni prilog 4. Drveni kalup za paprenik (Izvor: Ines Horvat)

Predmete u zbirkama povezuje kontekst života prije rata s kojim se sugovornici poistovjećuju. To je vrijeme na koje oni žele održati sjećanje, nasuprot današnjeg Vareša koji je nakon rata ostao opustošen. Industrija i selo u Varešu su prije rata bili snažno isprepleteni, a da se to nije promijenilo svjedoče nam etnografske zbirke. Kada voditelji prezentiraju svoje predmete naglašavaju njihovu izvornost i važnost za te krajeve, jednako prisvajajući ruralno i industrijsko naslijeđe. Ti predmeti su oni koji predstavljaju njihov identitet sastavljen od urbane i ruralne kulture, a zbirke su prostori koji oživljavaju tu atmosferu za zajednicu, prozori u stvarnost prije rata gdje vlada suživot dvaju često suprotstavljena diskursa, tradicionalnosti sela i modernosti grada. O tome suptilno svjedoči kalup za paprenik, djelomično oslikava povijest Vareša, prilagodbu dotadašnjeg života industriji, ali i prihvaćanje novog, dvojakog identiteta koji ga danas čini posebnim.

Slikovni prilog 5. Metalni kalup za paprenik (Izvor: Ines Horvat)

6. ŠTO JE PREDMET BEZ NARATIVA?

Nije moguće da svaki predmet jedne zbirke u promatraču potakne interes ili emociju. Vrijednost predmeta za promatrača je relativna. Kada bi me sugovornici provodili zbirkom, zanimalo me postoji li ondje primjerak kojega bi istaknuli. Rijetko su isticali predmete od osobne važnosti. To su uglavnom bili objekti za koje su smatrali da su karakteristični za vareški kraj ili predmeti čiju su starost izjednačavali s vrijednošću. Raspravljajući o namjeni muzeja, Jadran Kale navodi da se često može činiti kako se među predmetima nalazimo usred „romantičarske tradicijske šume od koje se ne daju razabrati stabla kulturnih dobara, ljudi, zajednica i njihovih odvijajućih kulturnih praksi...“, a „etnografske predmete ne autentificira status drevnosti ili izvornosti već izbor korištenja i recepcije, jer mnogi 'stariji' i 'izvorniji' predmeti padaju u drugi plan pred onima kakvi su po aktualnim nazorima zajednicu kadri razlikovati i istaknuti (Kale, 2011: 7). Prije početka inventarizacije, shvaćala sam predmete kao prepune afekata i romantičnih priča i s entuzijazmom se prihvatila odabrane teme. Takvo shvaćanje se zatim transformiralo u djelomično beznade kada sam se kroz inventarizaciju susrela s prašnjavim, oštećenim ili zaboravljenim predmetima čija je vrijednost svedena na brojke dimenzija i godina izrade. James Clifford u svome eseju *Museums as contact zones* (1997) navodi kako su američki starosjedioci predstavili svoju kulturu koristeći materijalne

predmete kao sporedne naspram skupa značenja kojeg određena stvar materijalizira. U Varešu je to suprotno. Osobna povezanost mojih sugovornika s predmetima ili anegdote koje se uz njih vežu izostale su iz razgovora¹⁸. U ovome okruženju predmeti teško mogu „govoriti sami za sebe“. Čini se da su i sami sugovornici zanemarivali afektivnu dimenziju predmeta dajući prednost inventarizaciji, a u isto vrijeme predmete u zbirka smatrali tradicionalnima i autentičnima, no njihov značaj kao da su teško mogli verbalizirati. Bilo je potrebno nekoliko godina istraživanja kako bih shvatila da predmeti u zbirka ne pripadaju ni jednoj od tih krajnosti. Sljedeći dio rada tematizira vlastito iskustvo kojim ću opisati proces dolaska do spoznaje kako (ne) pristupiti materijalnoj kulturi i što je sve utjecalo na razumijevanje predmeta te subjektivne, afektivne i kulturne vrijednosti koje u sebi kriju. Ovim poglavljem raspravljam o važnosti različitih nematerijalnih dimenzija materijalne kulture, subjektivnim doživljajima, osjećajima i afektima, anegdotama i sjećanjima upisanima u stvari koje nam približavaju kontekste i progovaraju o kulturnim praksama, odnosima i identitetima Vareša i posljedično, njihovoj kulturnoj vrijednosti.

Ranije istaknuti susret s Rudom Šimičevićem bio je jedan od ključnih trenutaka za shvaćanje predmeta u zbirka kao afektivno vrijednima. Te godine u zbirci mi je pomagala kolegica Adriana i time inače usamljeni rad u zbirci više nije bio toliko monoton. Razgovorom o predmetima među kojima se nalazimo dano im je nešto više života, pa čak i kroz šale ili nagađanje o tome čemu je koji od njih služio. Po završetku posla u zbirci jednoga popodneva uputila sam se s kolegicom u posjet njezinom sugovorniku Rudi Šimičeviću s kojim se tijekom godina zbližila. Rudo je živio sam u kućici s pogledom na groblje, gdje je velik dio života i radio. Kada mu zdravlje to više nije dopuštalo, preselio je kod sina koji se o njemu skrbio, gdje smo ga otišle posjetiti. Iako je cijeli Pogar bio prekriven snijegom toga dana je bilo toplo, što mi se činilo neobičnim za travanj obzirom da se u Varešu još u lipnju grije loženjem drva. Sjećam se kako sam penjući se uzbrdicom do Rudove kuće razmišljala o ljepoti krajolika koju kao da nisam mogla doživjeti prije. Zbog vremena provedenog u zbirci većinom sam bila zaokupljena stresom i nastojanjem da odradim što veći dio posla i to je nadvladalo dojam okoline u kojoj sam boravila i kojoj sam se divila prve godine kada smo započeli rad na terenu. Rudo smo zatekle u fotelji prilikom objeda, a prvi nesigurni koraci u dnevni boravak i pitanje hoće li prepoznati Adrianu nestali su s njegovim veselim pogledom i tihim uzvikom – „Adriana?!“. U tom mršavom, bosonogom starčiću namještenom da sjedi u

¹⁸ Važno je istaknuti da to ne znači kako mojim sugovornicima narativi nisu bitni. Za njih su značenja trajno upisana u predmete jer još uvijek postoje u njihova sjećanja i postojat će dok god su očuvani u obliku materijalne, opipljive kulture.

fotelji dok ne završi s jelom (nakon čega će ga sin Stanko prenijeti u krevet) bilo je više radosti nego što bi se očekivalo. Neko vrijeme smo sjedile uz njega slušajući njegove priče, često prekinute oduševljenjem i zahvalnošću što smo ga posjetile, a zatim smo se oprostile i uputile kod gospođe Ranke i gospodina Vinka Miletovića, gdje smo nekoliko dana bile smještene. Kroz kasniji razgovor o predmetima s Rankom, došao je red na staru, oštećenu torbu koju smo stavljale na rame tijekom vremena u zbirci izražavajući želju za posjedovanjem jedne takve. „Znaš li čija je to torba? Od Rude Šimičevića“. - Objasnila mi je da je u toj torbi nosio hranu kada bi odlazio na posao, u vrijeme kada je radio poslove u šumi. Njegove stare stvari poput školskih knjiga i torbe, pa i stvari njegove pokojne supruge zbirci je poklonila Rudova snaha. Nekoliko trenutaka kasnije, dok smo gospođa Ranka i ja pregledavale fotografije predmeta ukazala mi je na potpis na staroj čitanki za prvi razred. I zaista, na koricama poderane, prljave čitanke stoji napisano: „Rudo Šimičević“. Detalj koji je u zbirci umalo ostao nezapažen je tada postao bitan. Zamislila sam maloga dječaka od sedam godina kako u školskoj klupi uči čitati iz ove male knjižice i kako kao mladić odlazi na posao s istom torbom koja se nalazila na mom ramenu nekoliko sati ranije, a sada sjedi na fotelji strpljivo čekajući sina da ga premjesti u krevet. Sljedeće godine sam se s Adrianom vratila kod Rude. Ideju da mu odnesem čitanku i torbu kako bi u njemu eventualno izazvale pokojnu uspomenu brzo sam odbacila pretpostavljajući da je takvo što ipak previše za očekivati, koliko god njegova memorija bila dobra. Rudo nas je i te godine po običaju prepoznao i odmah prepričao naš prošlogodišnji susret. U jednome trenutku mi je krenuo pričati o svom djetinjstvu i o tome kako je završio dva razreda osnovne škole kada je počeo rat i koliko je bio sretan kada je čuo da radi toga više ne mora ići u školu. S jedanaest godina počeo je raditi u šumi cijepajući drva, a kasnije je postao zapisničar. Pokazuje kroz prozor prema šumi pričajući kako tada nije bilo mnogo hrane pa je uglavnom jeo krumpir koji je s kolegama pekao na naloženoj vatri. Šali se kako je prezirao taj krumpir i kako se sjeća da ga je svaki dan nosio u svojoj kožnoj torbi (pogledati slikovni prilog 6).

Dok Rudo nastavlja pričati, mene je obuzeo osjećaj radosti jer sada shvaćam važnost objekta u zbirci, ali osjećam i žaljenje što nisam donijela torbu i što sam posumnjala u njegovu sposobnost da zapamti i najmanje detalje. Pitam se je li slučajnost što se dotaknuo priče koje se vežu uz dva predmeta koja sam imala u rukama i nas na rastanku suznim očima uvjerava da nas nikada neće zaboraviti. Prilikom popisivanja predmeta u zbirci u Pogaru, pozornost mi je privukao još jedan predmet - pismo vojnika Leona pronađeno među ostacima susjednih kuća u selu (pogledati slikovni prilog 7).

Slikovni prilog 6. Rudova torba za užinu (Izvor: Ines Horvat)

29.5.1974. Vis

Zdravo draga tetka,

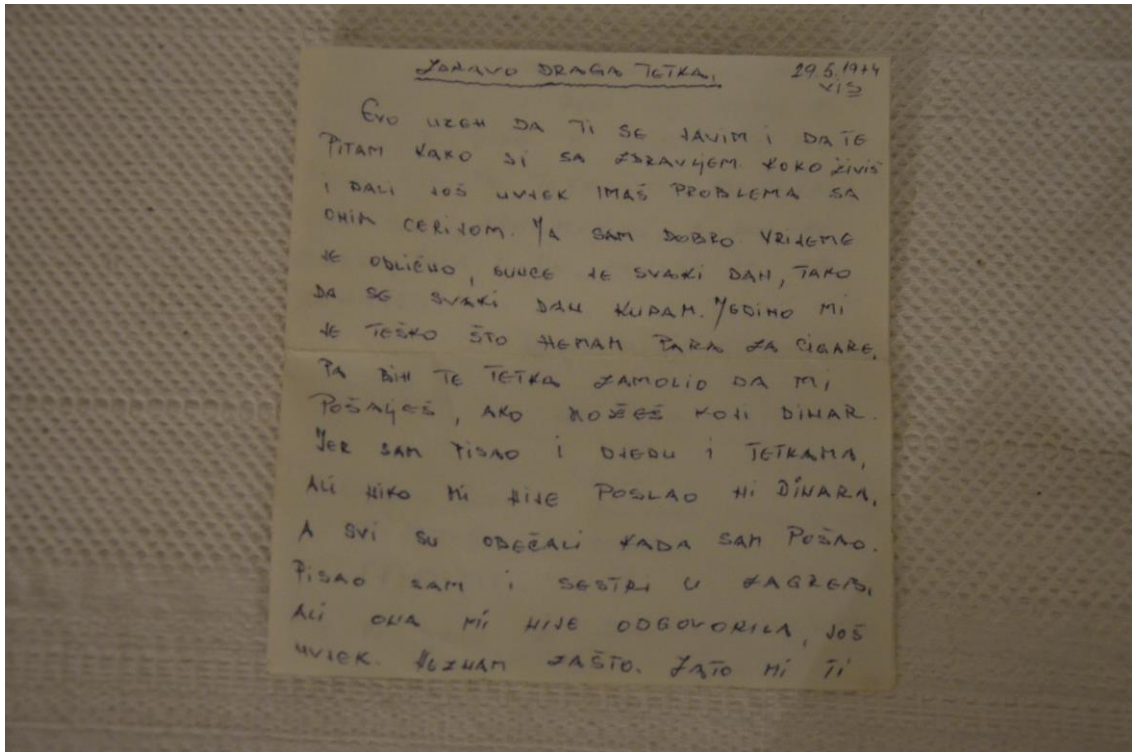
Evo uzeh da ti se javim i da te pitam kako si sa zdravljem, kako živiš i da li još uvijek imaš problema sa onim cerivom. Ja sam dobro vrijeme je odlično, sunce je svaki dan tako da se svaki dan kupam. Jedino mi je teško što nemam para za cigare, pa bih te tetka zamolio da mi pošalješ, ako možeš koji dinar. Jer sam pisao i djedu i tetkama, ali nitko mi nije poslao ni dinara, a svi su obećali kada sam pošao. Pisao sam i sestri u Zagreb, ali ona mi nije odgovorila. Još uvijek ne znam zašto. Zato mi ti piši dali tebi piše, ako piše pozdravi je i reci joj neka mi piše jer nitko mi sada ne piše. Molio bih te tetka da mi pošalješ što prije ako možeš, a ako ne možeš fala Bogu nekako će se preživjeti.

Primi puno pozdrava od tvog vojnika Leona

Pozdravi staru Šimotičku Maricu

P.s. piši dali si dobila razglednicu

Leon

Slikovni prilog 7. Leonovo pismo (Izvor: Ines Horvat)

U vareškim zbirkama pozornost je na materijalnoj kulturi, dok se nematerijalni aspekt zanemario. Fokus je stavljen na sakupljanje predmeta koji su se koristili, odnosno bili dijelom prijeratne vareške svakodnevice, a koje su nakon rata ostale u približno dobrom stanju. Malo je vremena posvećeno bilježenju općenitih podataka o njima, a najviše detalja o svakodnevicu unutar koje su objekti korišteni pohranjeni su u sjećanjima Varešana. Traganje za smislom svih sakupljenih predmeta činilo se poput traženja arheoloških ostataka s kistom kao jednim alatom, dugotrajno i naizgled besmisleno. Tako formiranje kompletnije slike o vareškom identitetu ili stvaranje ideje o kulturnoj vrijednosti predmeta ovisi o dugogodišnjem „slaganju slagalice“ i povezivanju usputnih priča, neformalnih razgovora, upoznavanju vlasnika nekoga primjerka te čitanju tekstova poput onoga Mije Žuljića, umjesto oslanjanja na određene tehnike poput pripremljenih intervjua ili inventarizacije očekujući da će željene informacije naprosto isplivati na površinu. Način na koji Žuljić piše o predmetima, opisujući kako su se upotrebljavali, od čega su bili načinjeni i tko se njima služio je ono što su sugovornici

očekivali od mene. – Da izdvojim i opišem predmete koji su bili karakteristični za Vareš, one stvari koje su nastale u Varešu, koje smatraju „izvornim“ vareškima ili koje su im jednostavno zanimljive. Mijo Žuljić je sugovornicima ponudio to, no ono čemu sam ja težila bila je kombinacija njegovih opisa i onoga koje ljudi osjećaju prema predmetima. Tijekom jednog od zadnjih razgovora s Rankom Miletović sam uspjela izraziti da sam radije slušala o pričama koje se odmiču od informacija koje je zahtijevala inventarizacija. Žuljićevi opisi su detaljni i nedvojbeno dragocjeni, no pristup prema njima je deskriptivne prirode, iako detaljniji od opisa dobivenih inventarizacijom. Zapravo, priželjkivano sam saznala ponajviše u neformalnim razgovorima. Iz susreta s Rudom dobila sam informacije za kojima sam tragala nekoliko godina. Stekla sam znanje kakvo se stječe promatranjem sa sudjelovanjem; "znanje o njihovim svjetovima ispričanim njihovim riječima" (Potkonjak, 2014: 70). Nakon upoznavanja osobe koja se služila s predmetom, gledatelj sam kreira priču o odnosu predmeta i sugovornika, odnosno sam upotpunjuje praznine rečenoga, kao što je promatranje Rudove čitanke kod mene izazvalo zamišljanje Rude kao dječaka i razmišljanje o prolaznosti života. Sama torba u zbirci ne šalje poruku. Informacije koje o njoj dobijemo inventarizacijom govore da se radi o torbi određenih dimenzija, nepoznatog autora i vremena izrade te da se koristila za nošenje užine. Rudov narativ u kombinaciji s materijalnom kulturom stvara primjerak koji se izdvaja od skupine izložaka jer promatrača upoznaje sa svakodnevicom jednoga mladića za vrijeme Drugog svjetskog rata. Čak i ako torba koja se nalazi u zbirci nije identična torba koje se Rudo u trenutku našega razgovora sjetio ona u zbirci može slati informacije o određenom kontekstu. Promatrač ne mora poznavati određeni predmet ili njegova vlasnika da bi se prenijele poruku ili emociju na promatrača. Leonovo pismo čitatelju prenosi poruku o životu i brigama mladoga vojnika 1970. godina. Iako nismo upoznali autora pisma niti njegovu životnu priču, putem njegovih riječi upoznajemo autora. Tako papir, materijal koji kao takav nema vrijednost za vareški kraj, postaje vrijedan čuvanja radi informacija koje pruža čitatelju. S njim se mogu povezati svi vojnici koji su služili daleko od doma, koji su se pitali zašto im obitelj ne piše, tetke, očevi i majke čije dijete je u vojsci. Jednako tako, pismo može probuditi emocije u promatraču koji nije živio u tome vremenu ili proživio nešto slično, izaziva empatiju prema Leonu kojemu sestra iz nepoznatoga razloga nije pisala i kojemu su svi obećali slati novce kada je odlazio, a kasnije od njih ni glasa. Kombinacija Žuljićevog rukopisa i narativa sugovornika daje potpuniju sliku i oživljava predmete i upravo važnost takvog nadopunjavanja želim istaknuti. Podatci o tome od čega je izrađena sinija, što se na njoj obavezno nalazilo i kako se za njom ponašalo prilikom objeda su korisni, no ne možemo pronaći anegdote poput one koju je, primjerice, ispričao gospodin

prilikom druženja u Pržićima. Iz njegove kratke priče možemo zamisliti obitelj za sinijom koju opisuje Žuljić, djecu koja se odupiru pogledati u televizijski ekran ne bi li zbog toga izgubila zalogaj i takva kompletna slika nam prašnjavu siniju u rijetko posjećenoj zbirci čini poznatijom i bližom (Pogledati slikovni prilog 8). Za Varešana ta sinija započinje proces Heiddegerova svjetovanja. Prepričavajući svoju priču dopušta nam da na kratko vrijeme budemo prisutni za njegovim obiteljskim stolom i sudjelujemo u toj situaciji.

Slikovni prilog 8. Sinija (Izvor: Ines Horvat)

Za njega sinija nije prašnjavi predmet izložen u vlažnoj zbirci jednog vareškog sela, ona u njemu budi sjećanja na djetinjstvo, razdoblje koje je ključno za stvaranje uspomena i razvijanje afektivne vrijednosti. Žuljić je u rukopisu detaljno opisao rasklopni stolac, odnosno „stolić“, tako da čitateljima bude jasno o kakvoj se konstrukciji radi i kada se upotrebljavala. Na različitim stolcima u zbirci možemo vidjeti kako su ih autori personalizirali rezbarenjem ukrasa ili inicijala. Međutim, iz teksta nećemo saznati „neslanu šalu“ o tome da su žene stolac koristile na drugačiji način, a koje se sugovornici međusobno prisjećaju prepričavajući je nekolicini od nas tiho i kroz hihot. Mnoge zbirke stoje kao prostori koji bi iseljeno stanovništvo moglo posjetiti i prisjetiti se prijeratne svakodnevice. Ali muzeji nisu namijenjeni samo lokalnom stanovništvu. Sugovornici su često isticali kako žele da zbirke budu naslijeđe za njihovu djecu, za dijasporu i njihovu djecu, one su edukativne i žele

upoznati Vareš sa onima koji ga nisu poznavali u vrijeme kada je bio pun života – jer je to Vareš po kojemu žele da ga se pamti. Osjećaji i afekti se mogu pobuditi u promatraču koji nije povezan s vareškim kontekstom. To ne znači da svaki predmet u zbirci mora uza sebe isključivo vezati osobnu priču vlasnika da bi imao vrijednost, radi se o narativu koji tek približava predmet osobi koja ga ne poznaje ili koja želi izazvati reakciju promatrača. Ukoliko ne čini to, primjerak bi trebao težiti progovaranju o svojoj važnosti za zajednicu, predmet koji će lokalno stanovništvo asociirati na važne trenutke i u njima probuditi afekte i o tome educirati izvanjske promatrače. To su predmeti koji će prizvati Heideggerov proces okupljanja – poput sinije za kojom se jelo i za kojom se okupljala obitelj, a koja je bila dijelom svakoga doma i koja krije sposobnost da prizove određene mreže odnosa. Svi primjerci u zbirkama svjedoče o svakodnevicu Vareša od sredine 19. do rata devedesetih godina 20. stoljeća, a s pojedinačnim narativima promatraču pružaju informacije o određenoj svakodnevicu. Tako okupljeni predmeti, zajedno s njihovim narativima pomažu očuvati sjećanje na prijeratni Vareš, ali i omogućavaju dijeljenje kompletnije slike vareške kulture mlađim generacijama ili strancima.

Voditelji zbirki obraćali su nam se za pomoć tražeći savjete o zaštiti ili izlaganju predmeta u svojim skromnim zbirkama ili budućim izložbenim prostorima. Bavljenje ovom temom dovelo je do promišljanja o praksama izlaganja predmeta i muzejskim prostorima kao mjestima za isto, ali detaljnije pisanje i raspravljanje o toj temi značio bi pad u „zečju rupu“ bez kustoske i muzeološke osnove i uz pravu stručnu podlogu vrijedilo bi joj se posvetiti u budućnosti. Ipak, moguće je zapitati se što nedostaje predmetu u vareškoj zbirci? Što je predmet bez naracije? Kao što se prostor i mjesto razlikuju ovisno o značaju kojega imaju za osobu ili zajednicu, tako narativ svjedoči o značenju upisanom u predmet. Vareški život karakterizira isprepletenost urbanog i ruralnog života, prijeratna živost i rat zbog kojega je živi grad utihnuo. Materijalni ostatci su sačuvani i izdvojeni no narative živućih članova društva ne bi se trebala zanemariti. Oni su koristeći se proizvodima, alatima i strojevima provodili vrijeme sa svojim kolegama, stradavali i drugoga se tjedna šalili s vlastitim nesrećama na radu, radovali se odlasku na posao i znojili radeći, bili buntovni i odrastali među pogonima vareške tvornice. Narative i sjećanja potrebno je zaštititi od nestanka jednako koliko i materijalnu kulturu jer se međusobno upotpunjuju.

7. OD SVAKODNEVICE DO BAŠTINE

Razmatranje pojmova, razvoja sakupljanja materijalne kulture, utjecaja objekata na čovjeka, zatim upoznavanje s vareškim kontekstom – etnografskim zbirkama i predmetima doveli su do pitanja postavljenog na samom početku rada: „Kakav je put predmeta od njegove uporabe u svakodnevnim djelatnostima do njegova izlaganja kao kulturne baštine?“ U ovom poglavlju posvetit ću se raspravi o tome pitanju. Razmotrit ću faze predmeta u transformaciji prema baštini i to na način da se osvrnem na definicije kulturne baštine s početka rada primjenjujući ih na kontekst Vareša.

Put predmeta od svakodnevno korištenog do kulturne baštine možemo zamisliti kao liniju i pokušati ju podijeliti u nekoliko faza. Prva faza bila bi faza svakodnevne upotrebe, zatim faza upisivanja značaja u predmet, potom prijelazna faza tijekom koje se počinje shvaćati kulturna vrijednost predmeta i konačno faza predmeta kao kulturne baštine. Razdoblje objekta kao dijelom svakodnevica možemo shvatiti kao vrijeme kada se njime služimo da bismo obavljali određene zadatke ili radnje. Primjerice zviždaljka kojom se dijete igra ili mlin kojim se svakodnevno melje kava pripadaju fazi svakodnevne upotrebe. Kroz određena iskustva i protok vremena u predmet se upisuju različita značenja, pa tako dobivaju i simboličku i afektivnu vrijednost. Žena se prisjeća odlaska na hodočašće s majkom koja joj je tada kupila plavo bijelu zviždaljku kako bi se imala čime zabaviti. Gospođa se sjeća podsmjeha kada je za vrijeme ratnog izbjeglištva sa sobom htjela ponijeti mlin za kavu, a kojim su se kasnije svi zajedno služili promatrajući ga kao simbol sigurnosti i doma. Kroz uspomene i afekte koje za sebe veže predmet, neprimjetna i svakodnevna stvar ima određenu (prvenstveno subjektivnu) vrijednost. Kao i iz Proustovog kolačića tako i iz plastične zviždaljke proizlazi cijeli jedan svijet: sjećanje na majku, djetinjstvo, doživljaj hodočašća, a mlin za kavu budi uspomenu na zajedništvo tijekom vremena beznađa, sjećanje na serviranje kave u društvu prijatelja pozvanih na večernje druženje. Žele ih podijeliti s mlađim generacijama i posjetiteljima kada počinju sakupljati predmete u etnografske zbirke i smatrati ih kulturno vrijednima, a sakupljanje predmeta na primjeru Vareša i potreba za očuvanjem potaknuti su ratom. Njime društvene prakse, odnosi, svakodnevica kakvu su sugovornici poznavali do kraja devedesetih godina prestaju postojati i na taj način njihova kultura je pred opasnosti od nestanka. Predmeti od osobne važnosti počinju imati kulturnu vrijednost za cijelu zajednicu i osim što simboliziraju određene trenutke u životima sugovornika predstavljaju i kolektivno sjećanje na određeno vrijeme i prijeratni Vareš s kojim se identificiraju. Kada govorimo o trenutku kada se stvar počinje smatrati kulturnom baštinom

počinje biti teže konkretno ju odrediti. Kako bih pokušala to razjasniti potrebno je ponovno se osvrnuti na definicije baštine s početka rada.

Baština se prema definiciji odnosi na nasljedstvo i povezuje se s razdobljem prošlosti, a kulturnom postaje kada joj se pripíše potreba za očuvanjem. Lidija Nikočević navodi kako u antropološkoj struci vlada mišljenje da baština nastaje onda kada kultura nestane. Iz navedenog se čini jasnim da je potreban neodređen protok vremena od kada je predmet bio u upotrebi. To se može objasniti činjenicom da se značaj u objekte upisuje s vremenom koje smo s njim proveli kako bi u nama mogao buditi određene uspomene i kako bi u njega upisali afekte. Nakon toga čini se važnim prestanak njegova korištenja ili simbolički kraj korištenja predmeta da bi se osvijestio značaj koji on za nas predstavlja. Rat je za kontekst Vareša bio navedeni simbolički, pa i doslovni kraj s kojim je nestao velik dio prošlosti i života u kojima su se budili i dijelili afekti. Obzirom da je industrija uvelike utjecala na svakodnevicu Vareša, a nije se mogla oporaviti nakon rata taj dio kulture nije bilo moguće oživjeti i stoga mu prijeli opasnost od nestajanja i zaborava tradicije. Živost toga kraja i suživot industrije i seoskog suživota koji karakteriziraju Vareš i čine bitan dio njegovo identiteta prestali su postojati. Sugovornici se ne žele oprostiti od materijalnih reprezentacija svoje prošlosti, afekata koji se uz njih vežu ni uspomena na prijeratno vrijeme.

Ranije istaknuta zanimljivost o dvojakoj funkciji zbirke otvara važno pitanje kada je riječ o nastanku baštine. Je li preduvjet bivanja baštinom i prestanak kulture? U zbirkama koje služe kao mjesta za druženje nije potpuno jasno koji su predmeti još uvijek u svakodnevnoj upotrebi, a koji su predmeti oni od kulturne važnosti za društvo. Nakon inventarizacije se određeni broj predmeta i dalje upotrebljava; poput nošnji koje se oblače za posebne prigode ili dijela posuđa koje se koristi kada se u zbirkama održavaju slavlja. Za pojedine predmete nije potpuno jasno jesu li dio izložbe ili predmeti koji se svakodnevno upotrebljavaju, pa bi greškom bili popisani. Upravo na tom primjeru je jasno koliko je važan način izlaganja baštine, dok je članovima zajednice jasno koji pokrivač služi za zaštitu predmeta, a koji je dio vareške posteljine, koja knjiga služi za potpalu, a koja ima afektivnu vrijednost za svog vlasnika, promatraču svi predmeti izgledaju isto ukoliko nisu izloženi na način da promatraču prenose određenu poruku. Ta tema otvara problematiku razlikovanja svakodnevnog predmeta od baštine. Može li predmet u isto vrijeme biti dio kulture i smatrati se baštinom? Zbirke u Varešu se mogu promatrati kao međuprostori svakodnevice i baštine. Kada bi se primjerci premjestili u drugi izložbeni prostor, druženja ljudi bila bi umanjena za interakciju s uspomenu koje bude afekte, a kada bi zbirke bile samo izložbenim prostorom bez

društvenog aspekta to bi zaista postale monotone prostorije prepune prašnjavih i nevažnih predmeta. Korištenje predmeta i samih prostora daje život tim primjercima i svjedoči o njihovoj uključenosti u kulturu toga prostora. Moguće je poslužiti se još jednom definicijom baštine. Prema UNESCO-u ona je nasljeđe koje primamo iz prošlosti, prepoznajemo u sadašnjosti i prenosimo na buduće generacije. Slijedimo li tu definiciju, baština ne zahtjeva nužno prestanak njezinog korištenja u svakodnevici. Primljeni su iz prošlosti, prepoznati su kao vrijedni i prenijet će se na mlađe generacije. Nošnja koja je i dalje u upotrebi, ali ima kulturnu vrijednost smatra se baštinom. Hoće li ona biti izložena u zbirci jedan dan, a drugi biti odjevenim predmetom radi proslave čini se problemom izlaganja i adekvatne zaštite predmeta. Za razliku od nošnje koja ima kulturnu vrijednost, moderno posuđe koje se služi za posluživanje gostiju je dio svakodnevice, faze kada za njega ne vežemo afektivnu ili kulturnu vrijednost stoga ono ne može biti, ili se barem ne bi trebala moći smatrati baštinom. Ono trenutno služi kao alat i ne povezuje ga se s kulturom Vareša, a može li u budućnosti postati baštinom ovisi o značaju koje će se tom alatu pridavati s vremenom.

Je li dovoljna uloga zajednice u određivanju neke kulture kao baštine? Naši sugovornici su po našem dolasku osjećali kako ćemo im mi kao stručne osobe pomoći da se ta faza sakupljanja predmeta dovrši i prepoznati materijalnu kulturu kao kulturno vrijednu. Lidija Nikočević uz stabilnost i nepromjenjivost navodi još jednu značajku koja se u definicijama baštine obično ne spominje, čija je važnost vidljiva u praksi, a to je prepoznavanje vrijednosti od strane osoba s pozicije moći, ali nije jasno što to znači prepoznati vrijednost neke kulture. U svome članku ona nudi zanimljive i korisne kritike u shvaćanju baštine. Pozivajući se na Reginu Bendix ona tvrdi da baština kao takva ne postoji već se stvara formirajući određen simbolički kapital (Nikočević, 2012). Prema navedenom, kulturna baština je skup materijalne ili nematerijalne kulture naslijeđene iz prošlosti, čiji značaj leži u tome što progovara o identitetu zajednice i kojega su prepoznali njezini članovi. Vareška materijalna kultura postala je baštinom onoga trena kada članovi zajednice počinju identificirati materijalnu kulturu sa svojim identitetom. Prema tome uloga stručnih osoba ili institucija postaje važna onda kada postoji želja za adekvatnom zaštitom kulture ili savjetima o njezinom izlaganju, a kada članovi zajednice ne raspolažu potrebnim informacijama ili sredstvima za isto te kada postoji želja za formaliziranom zaštitom. Kako se kroz rad na terenu često javljala želja sugovornika za „pravilnim“ izlaganjem predmeta važno je shvatiti da članovi zajednice ne smiju zaboraviti važnost vlastite uloge u prepoznavanju vlastite baštine i definiranju kulture koja ih karakterizira. „Zajednica u muzeju 'ojačava svoju

sposobnost da uopće bude zajednica, da zamisli svoj identitet, i da svoju maštu prenese u akciju“ (Camarena i Morales 2006: 328, prema Kale, 2011: 20). U ovome obliku, predmeti izloženi u vareškim zbirkama nadišli su kontekst obiteljskog nasljeđa i nalaze se u „međuprostoru“, na putu da postanu kulturnom baštinom širega opsega, gdje osim emocionalno naboja dolazi do potrebe za određenim pravnim koracima kako bi se zaštita formalizirala. Pri tome je važno shvatiti da akteri (na svjetskoj razini) imaju različita mišljenja o tome što treba pripadati svjetskoj baštini ovisno o povijesti, statusu, moći i ostalom. Prema arheologu Denisu Byrneu nema više tolike potrebe za arheolozima i stručnjacima za baštinu kojima je cilj bilježenje i konzerviranje već je važno propitivati politiku vidljivosti u proizvodnji baštine i početi ponovno uspostavljati emocionalnu vezu s prošlosti na temelju postojećih tragova (Byrne, 2009, prema Bendix, 2013: 368).

8. ZAKLJUČAK

Ideja o tome da se bavim procesom transformacije svakodnevnih predmeta u kulturnu baštinu je ostala u fokusu rada. Ipak, način na koji sam planirala pisati o tome se promijenio s dolaskom na teren. Ideja da upoznam zajednicu i Vareš kroz predmete, točnije inventarizacijom zbirki preuzela je smjer kakav nisam planirala. Nekoliko godina na terenu provela sam pokušavajući nadići frustracije kakve su prouzročili samoća boravka u zbirkama i nedostaci nematerijalnih podataka koji su onemogućavali interpretaciju. Tek nakon prihvaćanja činjenice da podatke nije moguće forsirati niti je moguće pisati o spoznajama do kojih nisam došla, prihvatila sam kako upravo to iskustvo oblikuje etnografski tekst, bilo ono pozitivno ili ne. U trenutku kada sam prestala tragati za očekivanim odgovorima oni su se počeli javljati, teme su se počele otvarati, a rad je oblikovan kao autorefleksivan i kritički usmjeren.

Rad ističe važnost shvaćanja materijalne kulture kao aktivnog sudionika u interakcijama, umjesto neživog ili nevažnog objekta. Predmeti imaju različitu svrhu i s obzirom na to poprimaju određeni značaj ili simboličku vrijednost za svoje vlasnike. Oni mogu koristiti kao različiti alati za obavljanje zadataka, ali i izazivati određene afektivne procese. Oni mogu buditi različite emocije ili afekte u promatraču, izazivati u osobi sjećanja na osobe, vrijeme, prostore, zajednička okupljanja ili natjerati na razmišljanje o cijeloj povijesti tog predmeta. Istraživanjem predmeta htjela sam razumjeti značaj materijalne kulture za zajednicu, odnosno putem nje razumjeti identitete, odnose i kulturu Vareša. Kroz razgovore o svakoj temi spominjao se rat devedesetih godina 20. stoljeća. On je bio prekretnicom između Vareša prepunog života i današnje situacije usamljenog grada i praznih sela. Prvotno su predmeti bili u fokusu moje pažnje, no razgovorom sa sugovornicima zbirke su se pokazale kao mjesta koja su vrlo vrijedna zajednici. Ne samo da one okupljaju materijalnu kulturu Vareša i stoje važne kao izložbeni prostori, to su mjesta u koja njihovi voditelji ulažu svoje vrijeme, sredstva i trud. Na taj način oni se bore protiv zaborava Vareša kakav je bio prije rata. Osim toga, neke od zbirke služe i kao mjesta za druženje, pa tako kroz društvene situacije i okruženost s predmetima ti prostori postaju afektivno nabijena mjesta. Tako zajedno izloženi drveni i metalni predmeti progovaraju o zajedničkom životu ruralnog i urbanog dijela te isprepletenosti ruralnog i industrijskog identiteta koji karakterizira Vareš. Iako značajni, prostori i predmeti bez živućih osoba ne pružaju dovoljno informacija promatraču – autsajderu. Mnogi voditelji zbirki se zanimaju za pravila održavanja predmeta i stoje otvoreni za savjete koji se tiču njihovog izlaganja. U radu je istaknuta kritika prednosti

koja se daje materijalnosti kulture nad nematerijalnosti u slučaju vareških zbirki. Kulturno vrijedni predmeti često zahtijevaju fizičku zaštitu i stvaranje dokumentacije, no važno je istaknuti kako su bilješke o kontekstu jednako važne i kako se afektivne dimenzije tih predmeta ne bi trebale isključivati. U tekstu je ponuđeno nekoliko primjera predmeta čija važnost se krije u afektivnoj vrijednosti za njihovog vlasnika i kulturnoj vrijednosti za zajednicu, a na čijem je primjeru vidljiva važnost narativa predmeta za shvaćanje njihove kulturne vrijednosti. Također, u izlaganje materijalne kulture važno je uključiti i članove zajednice, njihova iskustva ispričana njihovim riječima, a ne nametnuta od strane stručnih osoba. Predmeti stoje u odnosu sa osobama i mogu djelovati na promatrača ukoliko mu se pruže takve informacije.

Predmeti stoga postoje kao stvari od malog značaja ili bez njega, a koji u njih bude upisan s protekom vremena. Stvar postaje afektivno vrijedna, a ukoliko se odnosi na zajednicu postaje i kulturno vrijednom. Kada dolazi do prepoznavanja značaja nije točno definirano i može ga odrediti nestanak kulture, ali i ne mora. U slučaju Vareša rat je označio kraj kulture i načina života koji je s nemogućnosti da se oporavi industrija značio i prijetnju od zaborava. Prežitelji vareške prijeratne svakodnevice stoje izloženi u vareškim zbirkama kao uspomene na vrijeme prije rata, kada je slika života u Varešu bila „privlačnija“ od one danas. To je vrijeme kojega se sugovornici rado prisjećaju, za kojim žale i o kojemu žele pričati mlađim generacijama. S ratom ta je kultura nestala i prijeti joj zaboravljanje stoga zajednica osjeća potrebu da ju očuva i zaštiti te ju promatra kao kulturnu baštinu. Teško je suditi o trenutku kada materijalna kultura počinje biti viđena kao kulturna baština, no prema različitim definicijama mogu se odrediti njezine karakteristike: naslijeđe iz prošlosti, želja za njezinim prenošenjem na buduće generacije, kulturni značaj i potreba za očuvanjem koja se često javlja s prestankom kulture. Kulturnu baštinu najčešće prepoznaje zajednica, dok formaliziranje zaštite zahtjeva veću uključenost stručnih osoba. Vareške zbirke imaju potencijal za razvojem u zajednički muzej, o čemu se među pojedinim članovima zajednica raspravlja unazad nekoliko godina. Osvrćući se na narative o predmetima, rad daje prostor za raspravu o praksama izlaganja materijalne kulture u Varešu i plodno je područje za buduće radove srodnih tematika.

9. LITERATURA

Aucoin, Paulice Mckenzie. (2017). Toward an Anthropological Understanding of Space and Place. U: *Place, Space and Hermeneutics*, ur. B. B. Janz, 395-411. Springer International Publishing AG.

Barley, Nigel 1983. *The innocent anthropologist: Notes from a Mud London*: British Museum Publications.

Benidx, Regina (2013). Nasljedstva: posjed, vlasništvo i odgovornost. U: *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, ur. Marijana Hameršak et. al., 353-377. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku

Butler, Beverly. (2006). Heritage and the Present Past. U: *Handbook of Material Culture*, ur. Christopher Tilley, 463-480. London: SAGE Publications Ltd.

Blaikie, Norman. (2000). *Designing Social Research: The logic of anticipation*, Cambridge: Polity Press.

Clifford, James (1997). Museums as Contact zones, U: *Routes: travel and translation int he late twentieth century*, ur. James Clifford, 188-219. Cambridge: Harvard University Press

Frykman, Jonas i Povrzanović Frykman, Maja. (2016). Affect and Material Culture: Perspectives and Strategies. U: *Sensitive Objects: Affect and Material Culture*, ur. Jonas Frykman i Maja Povrzanović Frykman, 9-3. Lund: Nordic academic press.

Hobsbawm, Eric. (2011). Uvod: kako se tradicije izmišljaju. U: *Izmišljanje tradicije*, ur. Eric Hobsbawm i Terence Ranger, 139-150. Beograd: Biblioteka XX vek.

Hjemdahl, Kirsti Mathiesen i Frykman, Jonas. (2016). Innovation and Embodiment in a Small Town Hotel U: *Sensitive Objects: Affect and Material Culture*, ur. Jonas Frykman i Maja Povrzanović Frykman, 215-237. Lund: Nordic academic press.

Jansen, Stef. (2016). Ethnography and the Choices Posed by the 'Affective Turn', U: *Sensitive Objects: Affect and Material Culture*, ur. Jonas Frykman i Maja Povrzanović Frykman, 55-79, Lund: Nordic academic press.

Kale, Jadran. (2011). Kako tradiciju izložiti *in situ*: projektni zadatak Rossini i Matavulj u Šibeniku, U: *Etnološka istraživanja*, 16, 7-25.

Lidchi, Henrietta (1997) The poetics and politics of exhibiting other cultures u: *Representation: Cultural representations and signifying practices*, ur. Stuart Hall, 153-222, London: Sage Publications Ltd,

Miller, Daniel. (2003). Things ain't what they used to be. U: *Interpreting Objects and Collections*, ur. Susan Pearce, 13-19, Taylor & Francis e-Library.

Mlinar, Ana i Antoš, Zvezdana (2004). *Upute za čuvanje etnografskih zbirki*, Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.

Nikočević, Lidija (2012). „Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti“ *Etnološka tribina* 35 (42): 7-56.

Pearce M., Susan (2003). Objects as meaning; or narrating the past. U: *Interpreting Objects and Collections*, ur. Susan Pearce, 19-30, Taylor & Francis e-Library.

Pearce M., Susan (2003). The urge to collect. U: *Interpreting Objects and Collections*, ur. Susan Pearce, 157-160, Taylor & Francis e-Library.

Pletković, Tanja. (2013). „Museums and Workers: Negotiating industrial heritage in the former Yugoslavia“, *Narodna umjetnost* 50 (1), 96–120.

Potkonjak, Sanja (2014). *Teren za etnologe početnike*, Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.

Povržanović Frykman, Maja (2010). „Materijalne prakse bivanja i pripadanja u transnacionalnim društvenim prostorima“ *Studia ethnologica Croatica*, 22 (1): 39-60

Proust, Marcel (2001). *Combray*, Zagreb: ABC naklada

Ratković, Dragana Lucija (2012). „Ekomuzej batana, Rovinj-Ruveigno-Rovigno“, *Etnološka tribina* 35 (42): 40-42.

Škrbić Alempijević, Nevena, Potkonjak, Sanja, i Rubić, Tihana (2016) *Misliti etnografski: Kvalitativni pristupi i metode u etnologiji i kulturnoj antropologiji*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Tilley, Christopher. (2006). Objectification. U: *Handbook of Material Culture*, ur. Christopher Tilley et al. 60-74, London: SAGE Publications Ltd

10. ELEKTRONSKI IZVORI

Ivanković, Željko. 12.3.2019. O još nekim vareškim uglednicima http://www.vares.pp.se/bobovac/boblist/broj95/95_05.htm

Jerlin - Dizdar, Tina 26.04. 2020. Razglednica iz Vareša: Grad koji je uspio sačuvati zajednički život <https://www.slobodnaevropa.org/a/razglednica-iz-varesa/24935060.html>

11. PRILOZI

Slikovni prilog 1. Fotografija pogleda na Vareš, 2015. god. Autorica fotografije je Ines Horvat

Slikovni prilog 2. Napuštena vareška tvornica. Autorica fotografije je Tina Jerlin - Dizdar

Slikovni prilog 3. Primjer inventarne kartice. Autorica fotografije je Ines Horvat

Slikovni prilog 4. Drveni kalup za paprenik. Autorica fotografije je Ines Horvat

Slikovni prilog 5. Metalni kalup za paprenik. Autorica fotografije je Ines Horvat

Slikovni prilog 6. Rudova Torba. Autorica fotografije je Ines Horvat

Slikovni prilog 7. Leonovo pismo. Autorica fotografije je Ines Horvat

Slikovni prilog 8. Sinija. Autorica fotografije je Ines Horvat